



The Journal of Academic Social Science Studies

JASSS

International Journal of Social Science

Doi number:<http://dx.doi.org/10.9761/JASSS7190>

Number: 62 , p. 127-150, Winter I 2017

Yayın Süreci / Publication Process

Yayın Geliş Tarihi / Article Arrival Date - Yayınlanma Tarihi / The Published Date

19.07.2017

15.12.2017

ANADOLU'DA XVI. YÜZYILA KADAR TÜRK VE TÜRKÇENİN İMAJI¹

*THE IMAGE OF TURK AND TURKISH LANGUAGE
IN ANATOLIA UNTIL 16TH CENTURY*

Yrd. Doç. Dr. Adnan Oktay

ORCID ID: orcid.org/0000-0003-4196-3842

Mardin Artuklu Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü

Öz

Türkçe yazmanın serüveni çok eski dönemlere kadar gitmektedir. Türklerin kullandığı Göktürk alfabesi, yazılı olarak olgunluk seviyesine ulaşmış bir alfabedir. Fakat özellikle Türklerin Anadolu'ya gelmesinden sonra Türk diliyle yazmada fetret denebilecek bir dönem yaşanmıştır. Bu dönemde Anadolu'da eser veren bazı şair ve yazarlar, Türkçe yazdıkları için özürlerini ve mahcubiyetlerini dile getirmiştir. Bu kişilerin Türkçeye mesafeli durması ve Türkçeyi âvâmın dili olarak görmesi, Türk ve Türk diliyle ilgili dönemsel bazı negatif yaklaşımların varlığına işaret etmektedir.

XIV. yüzyıl şairlerinden Âşık Paşa, Garîbnâme adlı eserinde Türk diline kimse'nin itibar etmediğinden yakınmıştır. Bunun yanında Çağatay sahasının XV. asır ünlü şairlerinden Alî Şîr Nevâî, Türkçe eser verme gayretini ömrünün sonuna kadar bilinçli ve şuurlu bir dava adamı olarak sürdürmüştür. Nevâî'nin ömrünün sonuna doğru Muhâkemetü'l-Lügâteyn gibi büyük bir eser ortaya koyması, onun Türkçe için çırpınışlarını göstermektedir.

Türkler bu dönemde Hindistan'dan Mısır'a; Orta Asya'dan Anadolu'nun batısına ve hatta Balkanlara kadar geniş bir coğrafyada irili ufaklı gruplar halinde yaşamaktadır. Türklerin dilinin ötekileştirilip yeteri kadar rağbet görmemesinin temelinde acaba hangi sebepler yatmaktadır? Şair ve yazarlar zaman zaman neden olumsuz yaklaşımlar sergilemiştir? Bu yaklaşım aslında neye işaret etmektedir? İşte bu çalışmada bahsedilen bütün bu sorulara cevaplar aranmıştır.

Bu çalışmada metinlerarası okuma metodu uygulanmıştır. Anadolu'ya Türklerin gelişinden XVI. yüzyıla kadar geçen zamanda yazılmış Türkçe eserler ve yazma metinler incelenmeye çalışılmıştır. Tespit edilen ilgili örneklerden hareketle belirtilen sorulara cevaplar aranmıştır. Neticede görülmüştür ki, dönemsel siyasî ve politik olay-

¹ Alanya Alaattin Keykubad Üniversitesi ev sahipliğinde 18-20 Mayıs 2017 tarihlerinde düzenlenen II. Uluslararası Sosyal Bilimler Sempozyumunda bildiri olarak sunulmuştur.

lar, Arapça ve Farsçanın edebiyat ve bilim mahfillerindeki aktüel gücü, Türklerin yaşam şekilleri gibi sebepler, Türk ve Türkçe ile ilgili bir imajın oluşmasında etkili olmuştur. Bu imajın bazı dönemlerde negatif olması, hevesli olsalar bile şair ve yazarların Türkçe eser yazmasını etkilemiştir.

Anahtar Kelimeler: Eski Anadolu Türkçesi, Eski Türk edebiyatı, Alî Şîr Nevâî, Türkler, İmaj

Abstract

The historical adventure of writing in Turkish language goes back to ancient times. Gokturk alphabet, which is used by Turks, has reached to the level of saturation in writing. However, there was a period which could be named as the interregnum of Turkish literary, especially after coming of the Turks to the Anatolia. During this period, some poets and writers who wrote in Anatolia expressed their apologies and embarrassment for writing in Turkish. The fact that these people had stayed away from the Turkish language and they had considered the Turkish language as the language of ordinary people. These ideas show the existence of some periodical and historical negative approaches on Turks and Turkish language.

Ashiq Pasha who is one of the poets of the 14th century, complained about lacking of interest of people to Turkish language on his work entitled Garib-nama. Also, Ali Sheer Nawai, who is one of the poets of Chagatay area in the 15th century, continued his life consciously as a man with a cause until the end of his life with the efforts of writing in Turkish language. Nawai's great work which written at the end of his life and entitled Muhakamatu'l-lugatayn shows his efforts for Turkish language.

In this period, the Turks have continued their lives with small or large groups in a wide geographical area which was beginning from India to Egypt; from Central Asia to the west of Anatolia and even up to the Balkans. What are the reasons behind of unpopularity and exclusion of Turkish language? Why sometimes the poets and writers have such perceptions against the Turkish language? What do such thoughts signify for? All these questions will be answered in this study.

The intertextual reading method was used in this study. The Turkish classics and manuscript texts, that written in the period of the beginning of the coming of Turks to Anatolia until the 16th century, were examined. Aforementioned questions were answered from these detected relevant examples. Therefore, there has been seen such reasons like seasonal political events, the actual power of Arabic and Persian language in literacy and science, the forms of the life of the Turks and so on, which are affect the image of the Turks and Turkish language. These reasons were effective on the formation of these thoughts. The negative image in some period affected the poets and writers to write in Turkish language even if they are enthusiastic.

Keywords: Old Anatolian Turkish, Old Turkish literature, Ali Sheer Nawai, Turks, Image

A. GİRİŞ

İmaj, TDK'nın Büyük Türkçe sözlüğünde "imge, görüntü" anlamlarının yanında "bellekte oluşturulan düşünce ve izlenimler (URL-1)" manasına gelmektedir. Bir ürünün, malın, yörenin, şehrin, doğal güzelliğin insan belleğinde imajı olduğu gibi bir dilin, o dili konuşan milletin, bir ülkenin veya coğrafyanın da bir imajı vardır.

Türk ve Türk dili ile ilgili tarihte çeşit-

li zaman ve coğrafyalarda farklı imajlar oluşmuştur. Buna göre Türkler bazen pozitif bazen de negatif imaja sahip olmuşlardır. Bu farkın oluşmasının temelinde şüphesiz Türklerin yaşam biçimleri, gelenek ve görenekleri, yaşadığı iklim ve coğrafya, muhatap oldukları kavim ve milletler etkilidir. Her ne kadar pozitif imajın oluşmasında Türklerin kendileri etkili olsa da negatif bir algı ve imajın oluşmasında muhatap olunan komşu kavim, millet

veya ülkeler daha fazla etkili olmuştur.

Güngör, Türk kelimesinin aslının *türk* olduğunu ve bunun da "kuvvetli" anlamına geldiğini belirtmiştir. M.S. VI. asırdan itibaren anadili Türkçe olan herkese "Türk" denmiştir (Güngör, 1990: 12).

Türklerin İslâm'dan önceki dönemine ait *Orhun Yazıtları* ve İslâm sonrası dönemlere ait Kaşgarlı Mahmûd'un *Dîvânü Lügati't-Türk*'ü, Yûsuf Has Hâcib'in *Kutadgu Bilig*'i, Alî Şîr Nevâî'nin *Muhâkemetü'l-Lügâteyn*'i, *Nasreddin Hoca Fıkraları*, *Dede Korkud Hikâyeleri* gibi eserler, genel olarak hem kendi dönemlerinde Türk ve Türkçe ile ilgili oluşan imajı hem de çevrenin/eşyanın Türkler tarafından nasıl algılandığını yansıtmaktadır.

Bugün özellikle bazı atasözleri ve deyimlerde çeşitli coğrafya ve kavimlerin imajına yönelik ifadeler yer almaktadır. İlgili atasözleri ve deyimler, oluşan imajın değiştirilmesinin uzun yıllar alacağını göstermektedir. Şu atasözleri ve deyimler bu husus için örnek olarak verilebilir: "Türk karır (ihtiyar olur), kılıcı karımaz (atasözü); anlamısa Arap olayım (deyim); Arap uyandı (Arabın gözü açıldı-deyim); Arapsaçı gibi (deyim) (URL-2). Dikkat edilirse bu ifadeler, aslında zaman içinde oluşmuş olan Türk ve Arap kavimlerinin imajını yansıtmaktadır.

Bir Medeniyet unsuru olarak Dil

Duygu ve düşünceler dil ile ifade edilir. Dil, zihindeki fikirlerin, yürekteki duyguların ifadesi olmanın yanında adeta onların ete ve kemiğe büründüğü bir alan olarak değerlendirilebilir. Heidegger dili "*Dil varlığın evidir.*" şeklinde ifade ederken Yûnus Emre, "*Dil hikmetin yoludur.*" şeklinde izah etmiştir. Bu tespitlerden hareketle dilin sınırları, düşünce ve duyguların sınırı olarak ifade edilebilir (Gündoğan, 1997: 10). Öyleyse dil, zamana ve mekâna bağlı olarak varlığın izahına yardımcı olan ve insana sınırsız imkânlar sunan önemli bir araçtır. Dile yansıyan tüm kavramlar, aslında olumlu-olumsuz tüm özellikleriyle yansımaktadır. Bu yüzden kelimele-

re dökülen kavramlarla ilgili dönemseller imajın anlaşılması mümkün olmaktadır.

Bir dilin işlevselliği ve ayakta kalabilmesi için, sürekli olarak işlenmesi, çevresiyle iletişim halinde olması, başka medeniyet ve kültür merkezlerinin havzasında düşüncenin yanında dilin somut varlıkları olan kelimeler üretebilmesi gerekir. Böylelikle dil, kendi çağına ve medeniyetine katkıda bulunmuş olur. Örnek verilecek olursa kağrı ile ilgili kelimelerin hepsi Türkçedir. Ama otomobile ilgili kavramların büyük bir kısmı Türkçe dışındaki dillerden alınmıştır (Gündoğan, 1997: 10). Türkün yerleşik ya da geleneksel hayatının kendi çağına ilhamı, ortaya koyduğu ürünlerle yakından ilişkilidir. Medeniyete sunduğu katkı oranında Türkçe de görevini yerine getirmiştir. Fakat çağa rengini verecek bir ürün ya da düşünüşün olmaması halinde başka coğrafyalarda ortaya çıkan fikir ya da ürünlerle ilgili tüm kavramlar da yabancı dillerden alınmak zorundadır. Öyleyse dili konuşanların çağa ve medeniyete sundukları katkı ile kullandıkları dil arasında yakın bir ilişki vardır. Ayrıca dil, şair ya da yazarın dimağında düşünmeye yarayabilme pozisyonunu yitirdiği zaman geriler. Böylece o dille ilgili negatif bir imaj oluşur. Bu dil, önlem alınmadığında zamanla yok olur.

İnsan her zaman temel iletişim aracı olarak dili kullanır. Anadolu'ya yerleşme sürecinde Türkler de at sırtında gelirken sözel olarak Türk dilini kullanmışlardır. Ancak yazılı olarak Türkçenin Anadolu'da kullanılması, daha geç bir dönemde gerçekleşmiştir.

Türk dilinin Anadolu'yu yurt edinme sürecinde iken yazıda işlevselleşmemesinin sebepleri nelerdir? Daha önce bu soruyu cevaplandırmaya çalışanlar, çeşitli gerekçeler ve sebepler ileri sürmüşlerdir. Ancak burada izah edilmesi gereken temel sebep, Türk ve Türkçe ilgili olarak tarihî süreç içinde oluşmuş imajdır. Bu imajın anatomisi belirlenmeden probleme sağlıklı cevap almak zordur.

İşlenmiş Bir Dil Olarak Türkçenin Serüveni

Türkçenin söz varlığıyla ilgili çeşitli teoriler ortaya atılmıştır. Bunlardan en önemlisi Osman Nedim Tuna'nın teorisidir. Buna Tuna, Sümerler ile Türkler arasında tarihi bir ilgi vardır. Bu da Türklerin MÖ. 3500'lerde Türkiye'nin Doğu bölgesinde yaşadıklarını göstermektedir. Türk dilinin "yaşı en pinti hesaplara göre 8500'dür." Ayrıca "Bugün yaşayan dünya dilleri arasında en eski yazılı belgelere sahip olan dil Türk dilidir (Tuna, 1990: 50)." Öyleyse Türk dili çok eski zamandan beri eser veren bir dil hüviyetindedir. Orhun Abidelerindeki Göktürk alfabesi için "(Bartold,) böyle bir mükemmel yazı şeklinin var olması, bu yazıtı yazanların bundan başka da birçok yazıt yaptığını göstermektedir (Şentürk & Kartal, 2009: 27)." demıştır.

"VIII. yüzyılda yazılan Orhun ve Yenisey yazıtları Türkçenin en eski metinlerindedir (Ungan, 2008: 299)". Bu yazıtların taşta kazınarak günümüze ulaşması, birçok bilim ve sanat dalının da Türkler arasında gelişmiş olduğuna işaret etmektedir. Bunlar arasında taş işlemeciliği, resim, edebiyat, matematik, geometri ve en önemlisi hat (yazı yazma) sanatı gibi dallar zikredilebilir. Bütün bunlar, Türklerin sahip olduğu medeniyetin niteliklerine de işaret etmektedir.

İşlenmiş bir dil olduğuyla ilgili artık şüphe olmayan Türk dili ile yazılmış metinler tamamen Türkçenin *Göktürk-Uygur* kanadına aittir. *Oğuz-Karlık* kanadından olan Türkler ise VII. yüzyıldan beri farklı lehçeler kullanmaktadır. *Eski Oğuz* lehçesiyle ilgili ilk bilgileri XI. yüzyılda Kaşgarlı Mahmûd vermektedir. Bu dönemde Oğuzlar İran'a gelmiş ve buradan Anadolu'ya geçmek için çaba içinde olmuşlardır. *Oğuz Lehçesinin* yazılı örnekleri, Anadolu'da XIII. yüzyılın ortalarından itibaren verilmeye başlanmıştır. Ercilasun, Anadolu'da XI. yüzyıldan bugüne kadar kesintisiz olarak kullanılan bu dile *Batı Türkçesi* adını vermiştir (2004: 433). Önce konuşma dili olarak kullanılan bu dil, XIII. asırdan itibaren yazı dili olarak da kullanılmıştır. Ayrıca Erci-

lasun, XI. ve XII. yüzyıllarda Anadolu'da Türkçe herhangi bir eserin yazılmadığını, *Behcetü'l-Hadâyık fi-Mev'izeti'l-Halâyk*'ın da bu döneme ait bir eser olmadığını, Türkçe yazılı eserlerin XIII. yüzyıldan itibaren ortaya çıktığını belirtmiştir (2004: 441). Yazıya geçişi yaklaşık iki yüzyıl süren *Batı Türkçesi*, Anadolu'da daha sonra *Osmanlıca* adıyla XX. yüzyıla kadar devam etmiştir (Banguoğlu, 1995: 15-16).

Anadolu'da Türkçe yazılı eserlerin tam olarak ne zaman başladığı henüz netlik kazanmamıştır. Ancak Anadolu'nun yeteri kadar Türkleşmesi ve Selçuklu Devleti'nin bu coğrafyada tamamen iktidarını kurması ile yazı dilinin oluşumu arasında bir ilişki kurulabilir. Bu olay, XIII. yüzyılın ortalarına doğru gerçekleşmiştir. XIII. yüzyılın ortalarına doğru kuvvetlenen Anadolu Selçuklu Devleti'nde büyük bir şehir medeniyeti ortaya çıkmaya başlamıştır. Medenî anlamdaki bu gelişme kültürel olarak da toplumun gelişmesini sağlamıştır. Böylece XIII. yüzyılın sonuna doğru Anadolu'da Konya, Kayseri, Tokat, Erzurum, Ani (Kars) gibi birçok ilim ve sanat merkezi kurulmuştur (Özkan, 2014: 54).

Akün, erken dönem Türk yazı dili ile ilgili şu tespitleri yapmıştır: "Fars kültür havzası içinde veya yakınındaki Türk siyasî hâkimiyet sahalarında Türk münevverleri arasında edebî faaliyet önce Farsça ile başlamış, Türkçeye geçişte çok gecikmiştir. Nüfusu yoğun şekilde Türk olan ve halkın konuşma dilinin Türkçe olduğu daha doğudaki hâkimiyet bölgelerinde ise İslâmî Türk edebiyatı Türk diliyle mahsullerini daha erkenden vermeye başlamıştır (1994: 391)." Öte taraftan Akün, Batıda Türkçenin tam olarak ne zamandan itibaren kullanıldığı ile ilgili tereddütlerini şöyle dile getirmiştir: "Türkçenin Batı kesiminde saraylarda ve kültür merkezlerinde edebiyat dili olmaktan uzak kalışının ne zamana kadar sürdüğü tam olarak bilinmemektedir. Klasik şiirin Oğuz lehçesiyle ne zaman ve nerede yekpare şekilde yazılmaya başladığı, nasıl bir seyirle Farsçanın yerine bu edebiyatın ifade vasıtası haline gelebildiği

hususunu, bu yolda ilk denemeler ve ön vesikalar elde olmadığından edebiyat tarihimizin henüz halledilmemiş bir meselesidir (1994: 392).” Görüldüğü gibi Türkçe yazı dili ile ilgili süreci Akün, kaynak eksikliğinden dolayı belirsiz olarak bırakmıştır.

Akün’ün bu yaklaşımına yakın olarak Özkan, XIII. yüzyılı hazırlayan sebeplerin XI. ve XII. yüzyıllarda hazırlandığına işaret etmektedir. Bunun için “Bugün Anadolu sahasında yazılmış XI. ve XII. yüzyıldan kalma eserler bulunmamakla birlikte XIII. yüzyıldan kalma belirli sayıdaki eserler gerek dil gerek nazım tekniği açısından ileri seviyede eserlerdir. Buna göre Anadolu’da gelişmeye başlayan bu edebî dilin ilk mahsullerini -daha önce- XII. belki XI. yüzyılda vermiş olması gerekir... (2014: 57)” şeklindeki ifadeleri dikkate değerdir. Tam bu noktada Akün’ün “Mevcut delil ve veriler karşısında Anadolu ve Âzerî sahasına intikal etmeden Oğuz lehçesiyle klasik edebiyatın önce Horasan kültür havzasında geçirilmiş bir tecrübe ve hazırlık devresi olduğu kolayca söylenebilir (1994: 394)” ifadeleri, Oğuzların sözlü ya da yazılı olup olmadığı net olmamakla birlikte bir edebî birikime sahip olarak Anadolu’ya geldiklerini göstermektedir. Ayrıca Akün’ün aruzun Türkçedeki serüveni ile ilgili olarak “çok çetin bir uğraşma ve hayli tecrübe (1994: 394)” isteyen bir husus olarak zikretmesi, bu maceranın ne kadar uzun zaman aldığına işaret etmektedir. Ancak her iki yazarın da bahsetmiş olduğu “tecrübe”nin Anadolu’da “yazılı eser” olarak ortaya çıkma serüveni, hâlâ sırrını korumaya devam etmektedir.

Selçuklu sultanları, İslâm dini ve halifelere içtenlikle bağlılıklarını belirtmişlerdir. Anadolu şehirlerinde kenar semtlere yerleşmiş olan Türkler, savaşta iken Selçuklu sultanlarının yanında yer alırken sair zamanlarda ise tarım ve hayvancılıkla uğraşmaktaydı. Bu dönemde medresede eğitim dili Türkçedir. Ancak medreselerde Arapça metinler okutulmakta ve daha ileriki zamanlarda da Farsça

öğretilmekteydi. Böylece Türkçe ile beraber Arapça ve Farsçayı öğrenen aydınlar, “şehirli insanı” oluşturmaktaydı. “Bu entel zümrenin ana dilleri Türkçeydi. Evde, aile arasında, çarşıda, pazarda Türkçe konuştukları, Türkçe anlaşılabilir halde kendilerini Türk saymıyor, şehirli biliyorlardı. Onlara göre Türk, şehrin dışında köyde, obada, kışlak ve yaylak, yarı göçer hayat süren, geçimini daha çok hayvan besiciliği, çift-çubukla sürdüren Türkmenlerdi. Bunlar, şehirlinin nazarında okuyup yazmasını bilmeyen, giyimi, kuşamı, konuşması ile kaba saba insanlardı (...) Türklerin ve Türkçenin bu kadar horlandığı, küçük görüldüğü bir dönemde, Karamanoğlu Mehmet Bey’in 13 Mayıs 1277 tarihinde Türkçe ile yayınladığı fermanı, köylü Türklerin şehirli Türklere başkaldırısı olarak yorumlanmaktadır (Önder, 1993: 361; Akt.: Ungan, 2008: 306).” Buradan Türk imajının bu dönemde negatif olduğu anlaşılmaktadır. Önder’in bu yaklaşımı aslında şehirde Türkçeyi kullanan Türkmenlerin psikolojik durumunu da gözler önüne sermektedir. Bu psikolojik yaklaşım, neden Türkçe eserlerin verilmesi Anadolu’da gecikti sorusunun cevabıyla da ilişkilidir.

Türk ve Türk dilinin imajını izah ederken Sultan Veled, Yûnus Emre, Hoca Dehânî, Ahmed Fakih, Gülşehrî, Âşık Paşa gibi kendi devirlerinde ve sonraki yıllarda şuurulu bir şekilde Türkçe yazan şahsiyetleri de dikkate almak gerekir. Bu şahsiyetlerin Türk dili ile yazıyor olması da unutulmalıdır ki, başlı başına ayrıca bir imaj çalışmasıdır. Yûnus Emre, sadece büyük bir Türk şairi değil, aynı zamanda insanlığın yetiştirmiş olduğu en büyük insan olarak görülmelidir (Bilgin, 2010: 152). Böyle bir şairin Türk diliyle yazıyor olması, Türk ve dili ile ilgili imajın pozitif olarak değerlendirilmesi için yeterli bir örnektir.

Türk Dilinin Anadolu Merkez ve Taşrasında Kullanımı

Serüvenine bakıldığında Anadolu sahasında Türkçenin merkezin dili kimliğine bir

süre bürünemediği görülmektedir. Bunun için birçok sebep zikredilebilir. Yönetimi elinde bulunduran kesimin Türkçeye bakış açısı, kırsal hayatın ya da taşranın egemen unsurları ile Türklerin yaşam biçimleri gibi hususlar, bu sebepler arasındadır. Anadolu'da uzun bir süre göçebe ya da yarı göçebe bir şekilde yaşayan Türkmenlerin yerleşik hayata geç bir dönemde geçebilmeleri Türkçenin de ister istemez şehirde kullanılmasını geciktirmiştir. Yerleşik hayata geçiş süreci XVIII. yüzyıla kadar etkin bir şekilde devam ettirmiştir (Görkem, 2001: 7-8).

Türk devlet geleneğinde "yönetici-halk" ya da "merkez-çevre" ikileminin Anadolu'da da meydana geldiği görülmüştür. Buna göre merkezde XI.-XII. asırlarda Selçuklu'yu, XIII. asrın sonundan I. Dünya savaşına kadar Osmanlı'yı görmek mümkündür. Anadolu'daki Türk ve Müslüman yaşantının başlangıcında "Sözlü kültürü dolu dolu yaşayan ve iletişimde "yazı"nın ikinci derecede rol oynadığı bir kültürün mensupları olan "çevre"deki konar-göçer bir hayat yaşayanlar, merkezdeki Selçuklu ve Osmanlı tarafından "yerleşik düzene" sokulmak ve "muzafferiyet kazanan Sünnî İslâm'ın yayılmasını sağlamak" maksadıyla mecburî iskâna ve "Sünnîleşme biçiminde telâkki edilen İslâmlaşmaya tâbi... (Vergin, 1991: 11; Akt.: Görkem, 2001: 2)." tutulmuştur.

Osmanlı, çok uluslu bir demografik yapıya sahiptir. Bu yüzden bu geniş coğrafyada Arapça, Lazca, Kürtçe, Çerkezce, Abazaca, Gürcüce, Süryanice, Ermenice gibi birçok farklı dil ve lehçe kullanılmıştır. Ancak bütün bu dil çeşitliliği karşısında "Osmanlı Devleti'nin merkezinin dili Türkçedir ve merkeze doğru yaklaşan her birey bu dili edinmek zorundadır (Ungan, 2008: 313)." Türkçenin merkez dili olması, başlangıçta Anadolu'da taşra dili düzeyinde olan Türkçenin merkezileşme çabasının bir sonucudur.

Vergin, merkez ve taşradaki seçkinler üzerinden yaptığı değerlendirmede şu ifadeleri kullanmıştır: "Bu çift-kutupluluğa yol açan bir diğer etken de merkezin resmî seç-

kinleriyle çevre seçkinleri arasındaki nitelik farkıydı. (...) Osmanlı seçkinlerinin kültürel türdeşliğinin kaynağını biliyoruz. (Bu kaynağı) Sünnîliğin evrensellik ilkeleri teşkil ediyordu. Bu ortodoks görüşür ki, merkez seçkinlerinin hayat tarzlarının Arap-Fars modeline yakın olmasını sağlıyordu. Oysaki Anadolu çevresinde yer alan göçebe ve köylü sosyal kategoriler, karşılaştıkları bu galipler kültürünü yadsıyarak (inkâr ederek) İslâmlaşmadan önceki dönemlere ait bir yığın kültür öğelerinin mayalandığı Türk kültürüne kapanyor, köylerine çekiliyorlardı. (...) Birinci kültür Bâb-ı Âlî etrafında hayat buluyor ve yeşeriyorsa ikincisi, çevrenin öz malı olarak çevre halkının ördüğü "anımlar ağında" canlılığını korumaya devam ediyordu (...) Toplumsal tabakalaşma sisteminin en altında bulunan, Türk dilinin ve törelerinin muhafızları olan köylülerle Türkmen aşiretler ise Alevîlik ile Anadolu tasavvufunun ilham kaynağı olan Ahmet Yesevî'nin kozmogonik çağrısına kulak asmaya devam ediyor, tarikatlar vasıtasıyla din ve kültürü bütünleştiriyor ve bu suretle de kültürel nefesinin tükenmediğini gösteriyordu (Vergin, 1991: 2; Akt. Görkem, 2001: 2). Görüldüğü gibi Vergin, söz konusu dönem itibarıyla Türk dilinin toplumsal tabakalaşmanın en altında yer alan Türkmen aşiretler tarafından muhafaza edildiğini dile getirmektedir. Her ne kadar bu sözler, XIII. ve XIV. yüzyıllar için geçerli olsa da daha sonraki dönemlerde Anadolu'da Türkçenin en iddialı muhafızlarından birinin Osmanlı sarayı ve devletin bürokratik düzeni içinde yer alan yöneticilerin köşk ve sarayları olduğunu özellikle burada vurgulamak gerekir. Osmanlı'nın devlet işlerinde Türkçeyi kullanması, şair ve yazarların başta sultan olmak üzere devletin diğer üst düzey bürokratları tarafından korunması, saray ve köşklere gazelden kasideye, mevlitten şarkıya kadar birçok edebi nazım şekli ve türünün yankılanmasıyla neticelenmiştir.

Anadolu'da Türkçe Eser Yazmada Yaşanan Kesinti

Orta Asya'dan yollara düşen Türk-

menler, kendi dil ve kültürlerini beraberlerinde gittikleri coğrafyalara taşımıştır. Bu göçmen gruplar, Türkçenin egemen olduğu Kaşgar gibi büyük medeniyet merkezlerinden zamanla uzaklaşmıştır. En nihayetinde Türkmenler, Arapça ve Farsçanın uzun süreden beri medrese gibi çeşitli kurumlarda aktif olarak kullanıldığı bölgelere yerleşmiştir. Bu yüzden onlardan Türkçe eser yazmalarını beklemek haksızlık olur. Yazı ihtiyaçlarını Arapça ve Farsça ile karşılayan ve batıya gelen Oğuzların iki asır sonra yeni bir edebî yazı dili kullanma seviyesine gelmeleri aslında büyük bir başarıdır. Bu yüzden (Anadolu'da) XI. ve XII. yüzyılda niçin Türkçeyi kullanmamışlardır diyerek onları suçlamak doğru değildir. Aksine nasıl oldu da iki asır sonra Türkler kendi millî yazı dillerini oluşturdu diyerek onları takdir etmek gerekir (Ercilasun, 2004: 436-37).

Türklerin geniş coğrafyalara yayılması, yeni bir din ile tanışılması, bu dinin temel kaynaklarının Arapça olması, her şeyden önemlisi bilim dünyasında Arapça gibi çokça işlenmiş bir dille karşılaşılması, dilin yeni lehçelerinin ortaya çıkmasına sebep olmuştur². Öte taraftan Türklerin büyük bir kısmının bu dönemde kırsalda yaşamını sürdürdüğü ve merkezde yaşayan Türklerin ise dil ve kültür ikilemini yaşadığı göz önünde bulundurulduğunda aslında Türkçeyi kullanmak için yeterli sebebin söz konusu olduğu görülecektir (Ungan, 2008: 304). Görüldüğü gibi yazar burada özellikle merkez-taşra ayırımına yer vermiş, konargöçer olan bir toplumun sürekli yer değiştirirken yeni yaşam alanı olarak kent-şehir yerine taşrayı tercih etmesi üzerine kurgusunu yapmıştır.

Çeşitli Dönemlerde Türkler ve Türk Dili

Abbasîler döneminde "Türkler" köle pazarlarının en vazgeçilmez insan tipidir.

Semerkan'ta köle pazarında görücüye çıkan Türk köleler, satıldıktan sonra uzun yolculuklardan sonra Abbasî halifeliğinin çeşitli yerlerinde köle pazarlarında satışa çıkarılmıştır. Halife el-Mütevekkil zamanında özgürlüklerine kavuşan ve saraylarda *kâtip*, *yardımcı* gibi görevleri üstlenen Türk köleler, edinmiş oldukları devlet idaresiyle ilgili tecrübelerden sonra askerî başarıları, zekâları sayesinde Mısır'da Tulunoğulları ve Memlükler gibi devletleri kurma başarısını göstermişlerdir (Ungan, 2008: 300).

Halkı Türk olmasa da bir devlet yönetiminin Türklerden müteşekkil olmasının Türk dili ile eserler verilmesini nasıl tetiklediğini görmek için özellikle Memlüklerdeki Türkçe sözlükleri burada zikretmek gerekir. Bu dönemde aralarında *Kitâbü'l-İdrâk li-Lisânil-Etrâk* adlı mühim bir sözlüğün de bulunduğu on altı sözlükten bahsedilebilir (Baskın, 2012: 24-25). Bu sözlüklerden bir kısmı henüz ortaya çıkarılarak ilim âlemine tanıtılmamıştır. Bu da göstermektedir ki, tüm hiyerarşik erki kendi ekseninde şekillendiren bir hükümdarlık anlayışı, aslında kültürel alanı da kendi ekseninde kontrol etme iradesine sahiptir. Böyle bir sosyal ve siyasal ortamda Türk imajının ana karakterini aslında "iktidar" oluşturmakta ya da şekillendirmektedir.

Türkler askerî alanda oldukça büyük başarılar imza atmışlardır. Bu özellikleri göç ettikleri yerlerde de onların ön plana çıkmalarını sağlamıştır. Ancak askerî alanda bu kadar başarılı olan Türkler, kendi kültürlerini yansıtmaya ve yaşatmaya konusunda başarılı olamamıştır. Bunun en temel sebebi, "göç ettikleri şehirlerin kültürel yönden zengin olması"dır. Bu durum onların kendi ana dillerinde eser vermelerini olumsuz yönde etkilemiştir. Öyle ki, Türk şair ve yazarlar, uzun bir süre kendi kültürlerine ve özellikle de dillerine hizmet etmeyi bırakıp Arapça ve Farsçaya hizmet etmişlerdir. Kendi dilleriyle eser vermeyip Arap ve Fars dillerine çeşitli alanlarda oldukça fazla katkılarda bulunmuş olan İshak İbra-

² Tabi bu hususla ilgili olarak özellikle Moğol istilâsı neticesindeki göçlerin çok etkili olduğunu burada belirtmek gerekir.

him, Hammad el-Cevheri, Halefü'l-Ahmer ve "Ey Araplar! Geliniz, dilinizi bir Türk'ten öğreniniz." şeklinde hitap eden Zemahşerî gibi birçok Türk asıllı şahsiyet yaşamıştır.

Türkler özellikle Arap dili ve edebiyatının gelişimine büyük katkılarda bulunurken yüksek zümre nezdinde Türkçe maalesef itibar görmemiştir. Ancak Farsçadan ve Arapçadan hiçbir şey anlamayan yoksul halk, atalarından öğrendiği dili edebî ortamlardan uzak, sadece sözel bir araç olarak kullanmaya devam etmiştir. Anadolu Selçukluları da Büyük Selçuklular gibi Arapçayı din ve ilim dili olarak, Farsçayı yazışma ve edebiyat dili olarak kullanmıştır. Hal böyle olunca Türkçe bu dönemde gereken itibarı maalesef görmemiştir. Ugan, Farsçaya bu şekilde önem verilmesini Karal'ın (1978) bir iddiası ile açıklamıştır. Buna göre Türkler, egemenlik kurdukları topraklarda Farsçayı "işlenmiş bir edebiyat dili" olmasından dolayı değil, hâkimiyetleri altındaki İranlıları daha rahat yönetmek isteklerinden dolayı kullanmışlardır (2008: 301-304). Ancak bu iddia Türkçenin kullanılmasında sebepleri arasında sadece küçük bir sebep olarak zikredilebilir.

Kaynak İncelemesi

Türk ve Türkçenin imajıyla ilgili veri elde edilebilecek kaynaklardan Ugan'ın *Türkçenin Yazı Dili Oluşum Sürecinde Karşılaştığı Bazı Tutumlar* adlı ve 2008 tarihli çalışması, Türkçe kullanma ile ilgili özellikle de olumsuz örneklerin en fazla kullanıldığı çalışmalardan biridir. Yazar çalışmasında Türkçenin taşranın dili olarak kullanıldığını, şehirli-köylü-göçebe ayrımının yapıldığını, XI. ve XII. yüzyıllarda saraylarda Türkçenin kullanılmadığını, köle olarak satılan Türklerin Abbasî saraylarında boy gösterdiğini, göç edilen yerlerde kültürel hayatın fazla zengin olmasının Türkçe kullanmayı etkilediğini, Zemahşerî gibi Türk asıllı bazı âlimlerin Arap dili ve gramerine Türkçeden daha fazla hizmet ettiğini, bunun da Türkçenin gelişim ve kullanımını olumsuz yönde etkilediğini, halkın kendi dilini kullanmaya devam ettiğini, köle olarak satın alınan Türklerin Abbasî sa-

raylarında bir süre sonra önemli görevlere geldiğini, hatta devlet kurduğunu, bütün bahsedilen bu olumsuzluklara rağmen Osmanlı döneminde Türkçenin merkezin dili olma statüsüne kavuştuğunu ifade etmiştir.

Özkan, 2014 tarihli *Türkçenin Anadolu'da Yazı Dili Olarak Gelişmesi* adlı makalesinde Karamanoğlu Mehmet Bey tarafından yayımlanmış Türkçenin kullanılmasına dair fermana vurgu yapmıştır. Bunun Anadolu'da devlet yönetiminde Türkçenin kullanılması için önemli bir adım olduğunu, XIII. yüzyılı hazırlayan edebî faaliyetlerin aslında XI. ve XII. yüzyıllarda aranması gerektiğini, ancak buna ait eserlerin maalesef henüz ortada olmadığını, yazılı Türkçenin Anadolu Selçuklularının tamamen hâkimiyetlerini kurmalarından sonra gerçekleştiğini, kurulan şehir medeniyetlerinin bunun önemli bir göstergesi olduğunu belirtmiştir. Ayrıca burada Selçuklu hükümdarlarının Farsçaya değer verdiklerini, kendilerinin bu dili bildiklerini, ilmî ve edebî faaliyetlerin de Arapça ve Farsça dillerinde yapıldığını belirtmiştir. Ancak sonradan Anadolu'da kurulan beylik yöneticileri, Farsçayı bilmediklerinden dolayı kendi millî dillerine yani Türkçeye daha fazla değer vermeye başlamıştır. Özkan, beylikler dönemini Türkçe açısından "bir uyanma, millî dile dönüş ve gelişme devri" olarak nitelemiştir. Ayrıca Farsçanın Anadolu'da birçok alanda neden kullanıldığını belirtmek için Azîz b. Erdeşîr-i Esterâbâdî'nin *Bezm ü Rezm* adlı eserinden örnekler vermiştir.

Kalpaklı'nın *Osmanlı Edebî Metinlerine Göre Türklük ve Osmanlılık* adlı bildirisi, Türklük kavramının yanında Osmanlı kavramı üzerine yoğunlaşmıştır.

Güvenç'in *Türk Kimliği* adlı tarihin ilk çağlarından günümüze kadar Türklerle ilgili çalışması, tarihteki ve modern zamanlardaki Türk imajının tespit edilmesi açısından önemlidir. Türklerin eskiden beri yaşamış olduğu coğrafyalar ve buradaki Türk insanı ile ilgili oluşmuş olan portresi, konunun anlaşılması açısından önemli bir kaynaktır. "Osmanlılar önce "Türk" adını göçebe Türkmenler ile Yö-

rükler için kullanmıştır. Sonra bu ifade kabasaba Türkçe konuşan Anadolu köylüleri ile taşralılar için söylenmiştir. Osmanlı efendisine Türk demek hakaret sayılmış, bu çerçevede "Etrâk-i bî-idrâk" ifadesi durum tespiti açısından önemlidir (Güvenç, 1994: 22)"

Bu eserlerden başka özellikle Türk dili ve edebiyatıyla ilgili yazılmış olan kaynak eserlerde Türkçenin yazılı hayata Anadolu'da geç geçişiyle ilgili çeşitli izahatlar yapılmıştır. Ancak bu açıklamalar, her ne kadar çeşitli sebepleri içermekte ise de o dönemdeki Türk ve Türkçe imajını vermekten uzaktır. Dolayısıyla bu çalışmada bahsedilen sebepler arasında yeni bir sebep daha ilave edilmiştir. Bu sebep, Türk ve Türkçenin o dönemdeki toplumun farklı katmanları nezdindeki imajıdır.

Kapsam

Bu çalışmada Türklerin yoğun bir şekilde Anadolu'ya geldiği XIII. yüzyıldan başlayarak XVI. yüzyıla kadar geçen süre içinde şair ve yazarlar nezdinde Türk ve Türkçenin imajı işlenmiştir. Bunun yanında örnek olması hasebiyle çeşitli dönemlerde bu kavramlarla ilgili elde edilmiş veriler verilmiştir.

Amaç

Bu çalışmanın amacı, Türklerin Anadolu'ya gelmesinden itibaren XVI. yüzyıla kadar geçen süre içinde özellikle Anadolu'daki şair, yazarların Türkler ve Türkçe ile ilgili yaklaşımlarını ve bunun yansımalarını tespit etmektir. Burada XVI. yüzyıla kadar farklı yüzyıllara ait eserlerde Türk ve Türkçe kavramları ile ilgili negatif algının değişip değişmediği incelenecektir.

Yöntem

Bu çalışmada ağırlıklı olarak belge tarama ve içerik analizi yöntemleri kullanılmıştır. Bunun yanında metinlerarası okuma, karşılaştırma, yazma eser kütüphane kataloglarını tarama gibi yöntemler kullanılmıştır. Türkçe klasik eserler incelenmiş, bu eserlerde "Türk, Türkçe" ile ilgili ifade ve fikirlere ulaşılmıştır. Çalışma yapılırken öncelikle Anadolu'da ilk yazılı ürünlerin verilmeye başlandığı

XIII. yüzyıldan XVI. yüzyıla kadar Anadolu'da yazılmış olan eserlerde "Türk ve Türkçe" imajı ile ilgili veriler tespit edilmeye çalışılmıştır. Bunun için dönemin eserleri tespit edilmiş, bu eserlerde ilgili kavramların ne şekilde kullanıldığı araştırılmıştır. Bunun yanında bu dönemdeki değerlendirmelerin diğer yüzyıllardaki eserlerde tespit edilen ilgili örneklerle ilişkisi karşılaştırılmıştır. Tespit edilen örneklerin içerik analizi yapılarak sonuca ulaşılmıştır.

I. FARKLI YÜZYIL VE COĞRAFYALARDAKİ ESERLERDE TÜRK VE TÜRKÇENİN İMAJI

Türk dilinin ete kemiğe büründüğü ilk metinler *Orhun Abideleri'* dir. *Orhun Abideleri*, Göktürkler zamanında VIII. yüzyılın birinci yarısında (720-735 yıllarında) inşa edilmiştir. Bu metinlerle ilgili olarak Ergin, *Orhun Abideleri* adlı kitabının Önsözünde "Türk adının, Türk milletinin isminin geçtiği ilk Türkçe metin... İlk Türk tarihi... Taşlar üzerine yazılmış tarih... Türk edebiyatının ilk şaheseri... Türk milliyetçiliğinin temel kitabı... Türk dilinin mübarek kaynağı... Türk yazı dilinin ilk, fakat harikulâde işlek örneği... Türk yazı dilinin başlangıcını miladın ilk asırlarına çıkartan delil... (1986: 7)" ifadelerine yer vermiş, bu kitabelerden övgüyle bahsetmiştir. Bu övgüler, *Orhun Abideleri* gibi gerçekten üstün niteliklere haiz kitabeler için az sayılır.

*Orhun Abideleri'*nde dikkat edilmesi gereken temel şey, bu metinlerdeki özgüvenidir. "Türk" kavramı adeta kutsal bir kelime olarak kitabelerde yer almıştır. Bu minvaldeki değerlendirmelerin sonraki yüzyıllarda buradaki mananın çok gerisinde kaldığı, bu çalışmanın ileri aşamalarında görülecektir. Bu abidelerden ortaya çıkan Türk tipi "kahraman, yiğit, cesur, güvenilir, savaşçı, onurlu, şerefli, mücadeleci, tanrısal" bir tiptir. *Orhun Abideleri'*nden bahsederken Bilge Kağan (684-734) ve ilk Türk yazar, tarihçi ve devlet adamı olan Tonyukuk'tan (646-725?) da bahsetmek

gerekir. Bilge Kağan şair ya da sanatçı değildir. İyi bir söz ustasıdır. Orhun Abideleri onun sayesinde inşa edilmiştir. Bu abidelerde Türkçe edebiyat ve sanat yapılacak bir dil niteliğindedir. Sözel dil, yazılı dile artık dönüşmüştür (Bulut, 2016: 3-12). Tonyukuk, büyük bir devlet adamı olmanın yanında Türkçeye hizmet etmiş bir şahsiyet olarak da tarihte yerini almıştır. Tonyukuk yazıtını inşa ederek yazılı ilk Türkçe metinlerin hazırlanmasında katkısı, emeği, çabası önemlidir (Dincel, 2016: 15).

Orhun Abidelerinden bir yüzyılı aşkın bir süre sonra Bağdat'ta El-Câhız adlı bir bilginin Türklerden övgüyle bahsettiği tespit edilmiştir. Yazar, "Türklerin faziletlerini anlattığı ve onları övdüğü *Fezâ'ilü'l-Etrâk* (859) adlı eser...(Ungan, 2008: 306)" ile Türklerle ilgili olumlu bir imaj çizmiştir³. Bu eser, Orhun Abidelerinden sonra geçen süre içinde "Türk" kelimesi ya da bununla ilgili kelimelerin hâlâ pozitif bir anlam içerdiğini göstermektedir. Bu eser için Şeşen, "İslâm âleminde Türklere dair yazılan en eski eserdir (1993: 23)." ifadesini kullanmıştır. Eserin Bağdat'ta yazılıp Abbasî idarecilerinden birine takdim edilmesi, Türklerin Abbasîler zamanında göz dolduran bir pozisyonda bulduklarına işaret etmektedir. Böyle bir eserin yazılmasına ihtiyaç duyulması bile o dönem itibarıyla Türklerin sosyal ve siyasal hayatın içindeki güçlü konumunu göstermektedir.

X. yüzyılda Türk ve Türkçe kavramlarıyla ilgili olumlu ya da olumsuz herhangi bir ifade tespit edilememiştir. Ancak bu yüzyıldaki yargıların bir önceki ve bir sonraki yüzyılla içerik olarak benzer olduğu düşünülmektedir.

Balasagunlu Yûsuf tarafından yazılıp 1070'te devrin Karahanlı hükümdarına sunulan 6645 beyitlik *Kutadgu Bilig* adlı Türkçenin

kudretini ispatlayan nasihatname-siyasetname nitelikli eser, Türkçenin erken bir zamanda gelmiş olduğu yetkin ve özgün seviyeyi göstermektedir. Ayrıca Kaşgarlı Mahmûd'un 1072-74 yıllarında bütün Türk illerini dolaşıp notlar tutarak kaleme aldığı *Divânü Lügati't-Türk* adlı hazine niteliğindeki eser, Türklerle ilgili birçok veriyi sunması bakımından önemlidir (Şentürk & Kartal, 2009: 33). Kaşgarlı, "Türk" isminin Tanrı tarafından verildiğini, Türk'ün güzellik, zariflik, terbiye, hürmet, saygı, sadakat, tevazu, onur, yiğitlik gibi erdemlere sahip olduğunu belirtmiştir (Maden, 2016: xix)⁴. Bu iki eserin genelinde Türklük ve ilgili kavramların yazarlarca içselleştirilmiş, pozitif içerikler taşıyan, dominant ve etken kavramlar olduğu tespit edilmiştir.

XI. yüzyıl Gazneliler devri şairlerinden olan Minûcehr, aşağıdaki mısralarda Türk ve Oğuz şiirini birbirinden ayrı olarak değerlendirmiştir:

Be-râh-ı Türki ma'nâ ki hûbter gû'î

Tû şî'r-i Türki ber-hân merâ vü şî'r-i Gûzî

Şair, burada Türkçeyi daha güzel söylediğini, Türkçe ve Oğuzca şiir okumanın daha güzel olduğunu beyan etmiştir. Öyleyse dönemseller olarak çeşitli faktörlerin bunu sağlamada etkili olabileceği dikkate alınmalıdır (Özkan, 2014: 56). Bu ifadelerde Türkçe şiir ile Oğuz şiirinin ayrı ayrı zikredilmesi dikkat çekmektedir.

Bu yüzyılda Türk dünyasının çeşitli yerlerinde yukarıdaki algılar varlığını sürdürürken Anadolu'da neler olmaktadır? XI. asrın ikinci yarısından itibaren Anadolu Selçukluları, yaşadıkları bölgelerde siyasî hâkimiyeti tesis etmişlerdir. Yalnız bu hâkimiyet uzun bir süre Anadolu'da Farsça eser verilmesinin önüne geçememiştir (Ungan, 2008: 303-4).

³ Bu eserde savaşın Türk'e yüksek meziyetler kazandırdığı, Türkün her zaman sözüne sadık olduğu, hile yapmadığı, ikiyüzlü olmadığı, Arapların Türklerden çekindiği, Türklerin soylarıyla gurur duyduğu, vatanlarına ve dillerine bağlı olduğu, esir askerlere iyi davrandıkları gibi üstün insanî vasıflardan bahsedilmiştir (Güngör, 1990: 66).

⁴ Kaşgarlı'nın yazdığına göre Hz. Muhammed Türklerle ilgili şunları söylemiştir: "Cenâb-ı Hak diyor ki, benim Türk adını verdiğim ve doğuda yerleştirdiğim askerlerim vardır ki, herhangi bir kavme karşı gazaba gelecek olursam Türk askerlerini o kavme hücum ettirim." Başka bir hadiste ise "Türk dilini öğreniniz, çünkü Türklerin çok zaman sürecek bir hâkimiyetleri vardır (Güngör, 1990: 66)" demiştir.

Saraylarda Farsçanın ciddi manada hâkim olması, sadece XI. yüzyıla kalmamış, XII. yüzyılın sonuna kadar devam etmiştir.

XI. yüzyılın başında Firdevsî tarafından tamamlanmış olan *Şehnâme'*de (1994) "Türk" komutanı şiddetli bir rüzgâr gibidir (172). Akıllı ve vefalı beş cariye Türktür (232). Türk köledir (316). Tanrıdan yüz çevrilmez, yoksa Türkler gelir (357). Türkler merttir, pehlivandır (369), savaşa susamış ve intikamcıdır (387). Türk silah kullanmakta mahir, talihli ve akıllıdır (394). Turan (Türk) padişahu namerttir (386).

XII. yüzyılda Anadolu dışında ciddi bir yazılı Türkçeden bahsetmek mümkündür. Karahanlı dönemi şairlerinden Edîb Ahmed Yüknêkî tarafından XII. asrın sonlarında yazılmış olan 512 dizelik *Atâbetü'l-Hakâyık* adlı manzum eser, Türkçenin ilk klasik metinleri arasında yer almaktadır. Ölüm tarihi 1166 olan Ahmed Yesevî'ye ait *Dîvân-ı Hikmet* de dinî öğretileri halka öğretmek amacıyla yazıya geçirilmiş Türkçe bir eserdir (Şentürk & Kartal, 2009: 43). Eser, Türkçenin ustalıklı kullanılması bakımından önemlidir.

XII. yüzyılda Anadolu dışında Türkçe eserler kaleme alınırken bazı Farsça eserlerde Türkçe kelimelere yer verildiği görülmüştür. XII. asır Karahanlı sahası şairlerinden Sûzenî-i Semerkandî'nin (ö. 1173) *Dîvân'*ındaki şu mısralar bu husus için örnek olarak verilebilir: "Ey Türk-i mâh-çihre çi bâşed eger şebî Âyî be-hücre-i men ü gûyî konuk kerek Gül-rû-yi men eger çi ki men Türk nîstem Dânem hemîn karanu tîr kîst gül çiçek (Şentürk & Kartal, 2009: 43)⁵" Bu çabayı Akün, "Farsça'nın içinden yavaş yavaş Türkçe'yi de hissettirme (1994: 392)" olarak değerlendirmiştir⁶.

⁵ "Ey ay yüzlü Türk! Bir gece odama gelsen ve konuk gerek mi desen, ne olur? Gül yüzlüm, ben Türk değilsem de karanunun karanlık, çiçeğin gül olduğunu bilirim."

⁶ Bu manzumenin şairinin nazarında Türk ay yüzlüdür, güzeldir. Şair muhatabı ile ülfet kurmak için Türkçe kelimeler bildiğini gösterme çabasıdır. Bu ifadelerden

Şirvanşah Hükümdarı 1188'de Nizâmî'den Leylâ ve Mecnûn'un macerasını kendi adına yazmasını istemiştir. Ona gönderdiği bir mektupta bu eseri Arapça veya Farsça yazmasını belirtmiştir. "Türklerin sıfatı bizim uyabileceğimiz bir sıfat değildir. Türklerle yaraşır söz söylemek bize yakışmaz, zira yüksek soydan bir kimseye yakışacak olan öylece yüksek söz olmalıdır." şeklinde bir ifadeyi kullanmıştır. Nizâmî de bu isteğe karşılık yazdığı eserde "Bizim vefamız Türklerinki gibi değil, ahdimiz Türk Sultanı Mahmûd'unki gibi de değil ki, kırılınsın (Akün, 1994: 392)" ifadelerine yer vermiştir. Görüldüğü kadarıyla hem hükümdar hem de şair için Türkçe yazmak, pek de itibar edilecek bir husus değildir.

Yine Anadolu dışında Türkçe eser vermiş olan şairlerden biri de Fahreddîn Mübârek Şâh'tır. Fahreddîn Mübârek Şâh, 1205'te Lahor sultanı Kutbeddîn Aybey'e sunduğu *Şecere-i Ensâb'*ına önsöz olarak yazdığı Farsça kısımda "Arapçadan sonra Türkçeden daha iyi ve daha heybetli bir dil olmadığımı (Levend, 1960: 11)" kaydetmektedir. Bu ifadeler, Türkçenin bu yüzyılda bu bölgelerde iddiası olan bir dil hüviyetinde olduğunu göstermektedir.

XIII. yüzyıla kadar Anadolu'da telif Türkçe esere rastlanmazken XV. yüzyıla kadar da Türkçe telif eser yazmak oldukça yetersizdir. Öyleyse Türkçe eserler neden bu dönemde yazılmadı? sorusu önemlidir. Bu soruyu doğru yanıtlayabilmek için tarihte çeşitli zamanlarda Türk ve Türkçe ile ilgili ifade edilmiş olan bazı düşünce ve yaklaşımları dikkate almak gerekir.

XIV. yüzyılda Türkçe, Mısır sarayının resmî dili hüviyetine bürünmüştür. Sultanların bir kısmı Türkçeden başka dil bilmedikle-

şairin nazarında Türk ve Türkçe kavramlarının pozitif bir imaja sahip olduğu anlaşılmaktadır.

⁷ Moğolların istilâsı sonunda ya da savaşlar, doğal afetler gibi çeşitli sebeplerden dolayı yazılmış eserlerin yok olduğu da göz önünde bulundurulmalıdır.

rinden birçok Türkçe bilen âlim ve edibi kendi saraylarında barındırmışlardır. Öyle ki, Erzurum'dan Mısır'a gitmiş olan Kâdı Darîr, *Sîretü'n-nebî* adlı Arapça eseri Türkçeye tercüme etmiştir. Kâdı Darîr, bu eserinde Türkçe için yer yer pozitif ifadeler kullanmıştır⁸. Anlaşıldığı kadarıyla şair kendi edebî niteliklerine güvenmekte, eseri sultanın emri ile tercüme ettiğini beyan etmektedir.

Köprülü, XV. yüzyıl Çağatay sahasının en büyük şairi Alî Şîr Nevâî'nin kendi eserlerinde Türk kelimesini "taşralı"; Türkâne kelimesini de "kaba saba" anlamında kullandığını beyan etmiştir. Ayrıca Çağatay şâirlerinden⁹ İsmet-i Buhârî'nin de benzer görüşler beyan ettiğini belirtmiştir (Köprülü, 1986: 198; Akt.: Görkem, 2001: 6). Yalnız burada özellikle Alî Şîr Nevâî'nin kullanmış olduğu ifadeleri, bizzat kendisinin vermiş olduğu mana olarak değil, o coğrafyada yaşayan toplumların "Türk" kelimesine yüklemiş olduğu manayı içeren bir tanımlama ve tespit olarak düşünmek gerekir. Nitekim Türkçenin Farsçadan daha üstün bir dil olduğunu ispat çabası üzerine kurulmuş *Muhâkemetü'l-Lügâteyn* gibi bir eserde yazarın "Türk" için böyle bir

anlam vermeyi tercih ettiğini düşünmek hatalı bir tespit olur¹⁰.

Levend'in şu ifadeleri, Nevâî nazârında bahsedilen olumsuz mananın aslında sadece bir tespit olduğunu, bu tespitin yazarın kendi fikri olmadığını göstermektedir: "(Türkçeyi yetkinlik açısından övmeye) ... en ileri giden ve Türkçenin üstünlüğünü, sırf bu maksat için yazdığı ayrı bir eserle belirten Alî Şîr Nevâî olmuştur. XV. yüzyılın en büyük bilgin ve şairlerinden biri olan Nevâî, *Muhâkemetü'l-Lügâteyn* adını verdiği eserinde Türkçe ile Farsçayı kıyaslayarak Türkçenin Farsçadan daha zengin bir dil olduğunu örneklerle gösteriyor (Levend, 1960: 11)." Ancak Türk dili için şuurlu bir şekilde çalışmalar yapan Nevâî, ilk Türkçe tezkire niteliğinde olan *Mecâlisü'n-Nefâis* adlı eserinde bütün araştırmalarına rağmen 459 şairden bahsetmiştir. Bunlardan 46'sı ya Türk ya da Türkçe şiiirler söylemiş şairlerdendir. Ancak Kılıç, Caferoğlu'ndan naklettiğine göre Nevâî, bu şairlerden yaklaşık olarak 300'den fazlasının Türkçe bildiğini, ancak onların Farsça yazmayı tercih ettiğini belirtmiştir (2009: 21). Öyleyse burada şairi etkileyen temel sebepler üzerinde durmak gerekmektedir. Türkçe bilen ancak yazmayan şairlerin rakamının bu denli yüksek olması, ortada bir realitenin olduğuna işaret etmektedir. Bulut, "Nevâî ilk şiiirlerini Farsça yazmıştır. Fars dili ve edebiyatının çok yaygın olduğu, gençlerin Fars diliyle gazel söylemeyi hüner saydıkları bir devirde, bu çok tabiidir." ifadeleriyle bu realiteye işaret etmiştir. Şair'in Türkçe şiiir yazmasında yakın akrabalarının ve özellikle Sultan Ebülkasım Babür'ün etkisi vardır. Sanatının gelişmesinde ise Sultan Hüseyin Baykara'nın oldukça fazla etkisi söz konusudur (Bulut, 2017: 26-27).

İnalcık, 1450'den sonra Farsça ve Arapça sözcük ve deyişlerin şiiirde "zîver elfâz (süslü sözler)" sayıldığını, kudemânın Türkçesinin "Oğuzâne ve kûhiyâne, garîb

⁸ "Söylemişdür Darîr Türkî dilin

...

Tercüme kıldı ne ziyân itdi

Bir hüsn kal'ayudî şâr itmiş

Velikin Mısr meliki vü Şâh Berkuk

İmâm-ı A'zam u sultân-ı Mısr u Şâm u Yemen

...

Resûli sevdiği gâyet sîretin anun

Buyurdı Gözsüz'e kim Türkî dilce söyle sen (Ungan, 2008: 302)"

⁹ XV. yüzyıl Çağatay sahasında Alî Şîr Nevâî'den başka (ö. 1501), Hüseyinî mahlasıyla Türkçe ve Farsça şiiirler yazan Hüseyin Baykara (ö. 1506)'yı zikretmek gerekir. Dîvân sahibi şiiirler arasında Sekkâkî, Lutfî, Hâfız-ı Harezmi'nin Türkçenin yanında duruşları her türlü takdire şayandır. Bunların yanında H. Baykara gibi Türkçe ve Farsça şiiirler yazan Emîrî (ö. 1433)'nin Dîvân'ı, Deh-nâme adlı bir mesnevisinin yanında Beng ü Çağır adlı manzumensur bir eseri vardır. Mîr Haydar, Farsçadan Türkçeye Mahzenü'l-Esrâr adlı bir mesneviyi çevirmiştir. Ayrıca Mirzâ Gedâyî, Yakînî ve Atayî'yi de burada mühim Çağatay şiiirleri arasında anmak gerekir. Bütün bu şiiirlerin Türkçe yazmış olması, dönem açısından düşünüldüğünde başlı başına Türk ve Türk dili imajının pozitif olması için önemli bir karinedir (Yakut, 2017: 47).

¹⁰ Bulut, Nevâî'nin tüm zorluklara rağmen ömrünün sonunda *Muhâkemetü'l-Lügâteyn* gibi bir eseri yazmasını şairin "Türk dili milliyetçisi" (2017: 26) olması ile ilişkilendirmiştir.

elfâz" olarak görüldüğünü belirtmiştir. Buna göre "Türkî-ta'birât" köylüye ve dağ kabilelerine özgü sayılmıştır. Bu değerlendirmeyi ayrıca bir edebiyat tenkitçisi olan Latîfî red-detmiştir (İnalçık, 2005: 22-23). Ancak Latîfî'nin bu şuurlu karşı çıkışının 1546'da tamamlanmış olan bir eserinde kaydedildiğine dikkat edilmelidir. Demek oluyor ki, İnalçık'ın belirtmiş olduğu tarihten itibaren geçen yaklaşık 100 yıllık süre zarfında Türk dili ile ilgili Latîfî'den önce mevcut imajı olumlama adına ciddi bir karşı çıkış yoktur.

XVI. yüzyıl gibi Osmanlı'nın adeta fetihler çağını yaşadığı bir yüzyılda şairlerin Türkçe yazmayı teşvik ettikleri görülmüştür. Bu yüzyılın şairlerinden Nakşî Alî Akkirmânî, *Gavriyye* adlı eserinde tüm dillerin aslında bir olduğunu, Allah'ın tüm dilleri bildiğini, dört kutsal kitabın dilinin farklı olduğunu, Türkçenin de sarıh bir lisan olduğunu beyan etmiştir. Şairin burada dinî bir literatür kullandığına dikkat etmek gerekir. Şair, aslında Türkçenin kullanılmasından şikâyet etmektedir. Bu şikâyetini dile getirirken de dinî bir kavramsallaştırma yapmaktadır. Ama burada değişmeyen hakikat şudur: Şair ve yazarlar Türkçeye yeteri kadar önem vermemektedir. Dipnotta verilen mısralar¹¹, oldukça sade ve

anlaşılır bir dille yazılmıştır. Burada dillerin aslında birbirinden farksız olduğu, Arapçanın diller içinde en faziletli dil olduğu, oysaki Allah katında tüm dillerin aynı olduğu, son peygamberin dilinin Arapça olduğu, Arapçanın dillerin cânı, diğer dillerin de dillerin "ten"i olduğu, Allah'ın her dili anladığı ve bildiği, bu yüzden dört kitabın dilinin farklı olduğu, Arapça ve Türkçe yazmanın birbirinden farksız olduğu, önemli olanın mana olduğu belirtilmiştir.

Anlaşıldığı kadarıyla bu dönemde Arapçaya özellikle dinî gerekçelerden dolayı özel önem verilmektedir. Ancak şair bu durumu tenkit etmektedir. Bu dizelerin arka planında Türkçe yazmaya ve okumaya şairin teşviki söz konusudur. Şair, Türk diliyle de eserler yazılabileceğini düşünmektedir. Bu durum, Türkçenin henüz yazılı hayatta istenen düzeyde olmadığına, bununla ilgili olarak zihinlerde hâlâ bazı soru işaretlerinin olduğu-na işaret etmektedir.

XVI. asrın büyük şairi Fuzûlî, *Hadîka-tü's-su'edâ* adlı eserinin girişinde "Ey feyz-resân-ı Arab u Türk ü Acem Kıldun Arab'ı efsah-ı ehl-i âlem İtdün füsehâ-yi Acem'i İsî-dem Ben Türk-zebândan iltifât eyleme kem (Levend,

¹¹ "Cümle dil kim var durur ey şehriyâr
Birbirinden var mıdur farkı i yâr
Kim demişler cümleden efdal Arab
Bir degil mi Hak katında cümle hep
Gerçi birdür cümle diller ey azîz
Lâkin aslın ideyin eyle temîz
Lîk gelmekde Arabda şâh-ı dîn
Bir degildür cümle diller pes hemîn
Hem kelâm-ı Hakk'ı gör ki bî-gümân
İş bu dilden nâzil oldu ol hemân
Bu sebepten eyleriz tercîh anı
Kim kalanı ten durur ol dil cânı
Hem anundur cümle diller ey ahî
Ol durur kim misli yokdur bir dahî
Cümle dilde âlim-i dânâdur ol
Her ne dilden olsa varur ana yol
Sen hemân ilmin oku ey şehriyâr
Kangı dilden arz idersen ol duyar
Aydalım imdi ana biz bir misâl
Lîk andan anlayup bir hisse al

İki kişi bir şehden itseler murâd
Yazsa âhir anlara bir bera'at
Bilse ol şeh cümle dilden ey azîz
Okudukda eylese anı temîz
Birine yazsam Arapça bî-gümân
Birisine Türkçe yazsam pes îyân
Virselers âhir ana ey şehriyâr
İkisin de okuyup bilsem ne var
Anların virse murâdun cümle hep
Fark olur mu bunda pes ey bî-edeb
Dört kitâbın sen dilinden al haber
Kim olarla sened oldu bahr u ber
Yohsa bir dil mi vü yohsa gayrı o
Ben didüğüm gibi degilse öte ko
Hall-i müşkillerin bunda i yâr
Ger idersin fehmin anun âşikâr
Kim zamâna her ne dil kim söyledî
Emr-i Allâh anun ile eyledi
Ger Resûl ü ger ola Kur'ân i yâr
Ol dil ile nâzil oldu her ne var (Ulaş, 1998: 308-309).

1960: 9) mısralarına yer vermiştir. Burada şair, Allah'ın Arap, Türk ve Acem'e feyiz ulaştır-
dığını, Arapçanın kâinattaki en fasih lisan
olduğunu, Acemce (Farsça) konuşanların ise
Hz. İsa'nın nefesi gibi ölümlere can verdiğini
ifade etmiş, Türk dilinden de Allah'ın iltifatını
eksik etmemesini istemiştir.

Ayrıca Fuzûlî bir diğer şiirinde şu ifa-
deleri kullanmıştır:

*“Ol sebebdan Fârisî lafzile çokdur nazm kim
Nazm-ı nâzûk Türk lafzıyla iken düşvâr olur
Lehçe-i Türkî kabûl-i nazm ü terkîb itmeyüp
Ekser-i elfâzı nâ-merbût ü nâ-hemvâr olur
Bende tevîfik olsa bu düşvârı âsân eylerüm
Nev-bahâr olgaç dikenden berg-i gül ihzâr olur
(Akyüz vd. 1990: 303).”* Burada şair, Farsçanın
ince nazımlar içerdiğini, ince nazımın Türkçe-
de zor olduğunu, Türkçenin nazım ve terkibi
kabul etmediğini, bu yüzden birçok lafzın ayrı
ve birbirine uygunsuz olduğunu, Allah'ın
yardımıyla bu zorluğu kendisinin aşabilece-
ğini beyan etmiştir.

XVI. yüzyıl şairlerinden Bâkî'nin
“Türk ehlinin ey hâce biraz başı kabâdır”
(Bâkî) şeklindeki ifadeleri, belki de bu dö-
nemde Türk için söylenebilecek en hafif ifade-
ler olarak değerlendirilmelidir. Şairin başka
bir beyti ise şöyledir: “Hûnî göz ile ol müje vü
ebruvânı gör / Tîr ü kemân elinde iki
Türkmânı gör (Bâkî: Küçük, t.y. 108)” Şair
burada sevgilinin kaş ve kirpiklerini elinde
yay ve ok tutan savaşı iki Türkmene benzete-
rek Türkü savaşı yönüyle ön plana çıkarmış-
tır.

XVI. yüzyılın şairlerinden Lami'î,
Hüsn ü Dil adlı eserinde şu ifadelerle yer ver-
miştir: “Hırîdeyi elüme virdi ve tazarru'-ı zârî
vü tevakku'-ı talebkârî gösterdi ki, bu hûb-ı
latîf ü mahbûb-ı zarîf ki, libâs-ı Fârisî birle
mülebbesdür; Türkî hil'at ile ârâste ve Rûmî
kisvet ile pîrâste olması gâyet mültemesdür
(Levend, 1960: 20-21).” Buradan da anlaşıl-
maktadır ki, yazılmış olan metin bir şahsa
teşbih edilmiş; bunun Farsça, Türkçe dillerine
ait unsurları taşıması yanında Rum (Anadolu)
coğrafyasından da emareler taşıdığı ifade
edilmiştir.

XVII. yüzyıl Anadolu şairlerinden
olan Âşık Ömer'e ait bir manzumede Türkler-
le ilgili ilginç özellikler sıralanmıştır. Buna
göre Türk'e minnet edilmeyeceği; Türk'ün
nasihat dinlemediği, şaşkın ve utanmaz oldu-
ğu ve ağzına gelen her şeyi söylediğine dikkat
çekilmiştir. Bahsi geçen mısralar Türk imajını
negatif olarak işlemiştir¹². Böyle bir imaj, bu
dönemde Türk ve Türkçeye karşı şair ve ya-
zarların mesafeli durmasında etkili olmuş
olabilir.

Sonraki yüzyılda Nef'î'nin (ö. 1635)
“Türk'e Hak çeşme-i irfânı harâm etmişdür /
Eylese her ne kadar sözlerini sihr-i helâl (Köp-
rülü, 1986: 197).” dizeleri, Türk'e irfanın Allah
tarafından yasaklandığına işaret etmektedir.
Burada “Hak, harâm, helâl” gibi dinî literatü-
re ait kelimeler kullanılmış, böylece ifadenin
daha tesirli olması sağlanmıştır.

Ayrıca Nâbî'nin *Münşeat*'ında yer alan bir
mektupta “Belki memlûkânun Türkçe öğren-
enleri bile ser-der-hevâ olurlar (Oktay, 2014:
617)” ifadeleri yer almaktadır. Buna göre
Türkçe öğrenmek kişiyi öne çıkarmaktadır.
Ayrıca aynı Nâbî “Hele âsitâne-i devlet gör-
meyen ba'z-ı yârân-ı sâde-dil, iki kirli Türk
oğlanı ile üç bâr-gîr, dört re's total ve sakat
katırı, esbâb-ı devlet kıyâs itseler ba'îd degül-
dür (Oktay, 2014: 647)” ifadelerini kullanmış
Türk oğlanlarını “kirli” olarak nitelemiş ve
onları itibarsızlaştırmıştır.

Anadolu ve Orta Asya'da farklı za-
manlarda yetişmiş bazı fikir ve sanat adamlar-
ınının Türk, Türkçe ile ilgili görüşleri dikkat
çekicidir. Görkem, bu hususla ilgili yaklaşımlar-
ını “yazılı kültür”ü idrak edenlerin “sözlü
kültür”ü yaşayan ve yaşatanlara bir bakışı
olarak değerlendirmektedir. Buna göre
“Türk” merkezden uzakta yaşamaktadır

¹² “Türk kavmine minnet itmek olur mu?

Karnında dalağı şiştikden kelli,

Bin nasihat itsen birin alır mı?

Öykelenüp aklı şaştıktan kelli.

Ömer didi kim nasihat tutana

Türk kavminde hicâb yokdur utana.

Her ne gelir ise söyler lisâna

Hayâ damarları şiştikden kelli (Eyüboğlu, 1991: 84-85; Akt.:

Görkem, 2001: 6)”

(Görkem, 2001: 6). Ahmet Vefik Paşa (1823-1891) "Türk'e şehir içi zindan gelir." atasözü çerçevesinde "Türk kelimesinin kaba, köylü mânâsında müsta'mel olduğunu" iddia etmiştir (Köprülü, 1986: 198; Akt.: Görkem, 2001: 6). Bu ifadeler ilginçtir ki, Alî Şîr Nevâî'nin yıllar önce Türk kelimesini "taşralı"; Türkâne kelimesini de "kaba saba" anlamında kullandığı ifadelerle çok benzerdir. Ancak ömrünün sonuna kadar yoğun bir şekilde Türkçe telif ve tercüme eserler yazan Ahmet Vefik Paşa, ülkemizin "en eski, hatta ilk Türkolog"u sayılmıştır (Gülensoy, 2012: 27). Bu ifadeleri de Alî Şîr Nevâî'de olduğu gibi bir durum tespiti olarak ele almak gerekir.

Abdülhak Hâmid Tarhan (1852-1937)'ın Türk halkıyla ilgili ifadeleri ise edep sınırlarını aşmış bir edayla olup fazla izahata ihtiyaç duymamaktadır:

Pek hoşdur o halka yâver olmak

Zîrâ biliriz ki, hepsi ahmak (Tunç, 1943: 107; Akt.: Görkem, 2001: 6).

II. ANADOLU'DA XII. YÜZYILDAN XVI. YÜZYILA KADAR YAZILMIŞ ESERLERDE TÜRK ve TÜRKÇENİN İMAJI

XII. yüzyıl, Anadolu'da Türkçe eserlerin verilmediği -varsa da bilinmemektedir- bir yüzyıl olarak bilinmektedir. Bu yüzden Türk ve Türkçe imajını yansıtabilecek metinler mevcut değildir. Ancak bu yüzyıldaki Türkçe ile ilgili olumsuz şartları, Özkan'ın şu ifadeleri özetlemektedir: "Anadolu Selçuklularında XII. yüzyılın ikinci yarısından sonra... Farsça birçok edebî ve ilmî eser ortaya konmaktaydı. Selçuklu hükümdarları daha çok Fars diline ve Fars edebiyatına değer veriyorlardı. Çünkü kendileri bu dile vâkıftılar. Oysa Anadolu Türk beyliklerini kuran Türk beyleri, Arap ve Fars kültürünü tanımıyorlardı, bu yüzden Arap ve Fars kültürüne itibar göstermeyerek kendi millî dillerine değer verdiler (2014: 68-69)."

Selçuklu Devleti'nin yıkılmasından sonra özellikle Anadolu'da kurulan beylikler

her hususta kendilerini ispatlama çabası güderken kültürel ve sanatsal çalışmalara da ağırlık vermişlerdir. Aslında burada beyliklerdeki yönetici tavırlarının Türkçenin kullanılması üzerinde birinci dereceden etkili olduğunu belirtmek gerekir. Bu devirde Anadolu'daki mevcut Türk dili ile ilgili pozitif yaklaşımı Özkan, "bir uyanma, millî dile dönüş ve gelişme devri (2014: 68)" olarak değerlendirmiştir.

XIII. yüzyılda Mevlânâ, Sultan Veled ve Yûnus Emre'nin dönemlerinde Türkçe, Orta Anadolu halkının ana lisanı olmuştur. Sonraki dönemlerde Türkmen boylarının yoğunluğu Türkçe eser verilmesi için sağlam bir zemin oluşturmuştur (Günşen, 2003: 5). Tabii burada özellikle Yûnus Emre'yi zikretmek gerekir. Eski Anadolu Türkçesinin oluşmasında Yûnus Emre'nin katkısı oldukça fazladır. Şiirlerinde birçok eski ve yeni Oğuzca sözcüğün yanında Arapça ve Farsçadan Türkçeye geçmiş, tabir yerindeyse artık Türkçeleşmiş kelimeleri kullanması, fazla dolaşmasından olsa gerek şiirlerinde farklı Anadolu ağızlarına yer vermesi, sıradan halkın kullandığı kelimeleri şiirine alması, kullandığı sade ve anlaşılır dille kendini halka kabul ettirmesi, eserlerinde Türkçe atasözü, deyim ve folklorik unsurlara yer vermesi, Âşık Paşa ve Gülşehrî gibi şairleri Türkçe yazmaları hususunda etkilemesi gibi hususlardan dolayı Yûnus Emre, Anadolu'da yazılı Türk dilinin en büyük temsilcisi olmuştur (Bulut, 2016: 61-71). Ancak bütün bu hususların yanında her ne kadar Yûnus Emre'nin şiiri açık ve akıcı bir Türkçe ile yazılmış ise de aslında anlaşılması zor bir şiirdir (Yavuz, 2010: 99). Çünkü Yûnus Emre her şeyden önce topluma yön verip onu aydınlatmaya çalışan bir düşünce adamıdır. Bu yüzden şiirini düşüncelerini yaymak için araçsallaştırmış, bunu yaparken de son derece estetik niteliklere haiz metinler ortaya koymayı başarmıştır.

Özkan, tasavvuf cereyanının güçlenmesini Moğol istilâsıyla beraber değerlendir-

miştir. “XIII. yüzyılda Anadolu’nun siyasal ve ekonomik durumu, özellikle Moğol istilalarıyla başlayan maddî ve manevî çöküntü, tasavvuf cereyanını güçlendirmişti (2014: 59).” Bu gerçeği, yaklaşık bir görüşle Akün de beyan etmektedir (1994: 393). Ayrıca bu yüzyılda belki de Moğol saldırılarının Türkçe için bir faydası olarak zikredilebilecek olan Anadolu’ya yoğun Oğuz göçlerinden bahsedilmektedir. Oğuzların yoğun göçü, Farsça hâkimiyetinin Anadolu’da azalmasına ve Türkçenin ön plana çıkmasına sebep olmuştur. Beylik yöneticilerinin Türkçe yazan şair ve yazarları korumaları, Türkçeyi sarayda konuşulan ve kullanılan bir dil pozisyonuna yükseltmiştir (Özkan, 2014: 57-69). Burada özellikle belirtmek gerekir ki, gelen Oğuz grupları Anadolu’ya gelirken şüphesiz dil, kültür, gelenek ve görenekleriyle beraber gelmektedir. Yani Anadolu’ya gelirken kendilerini diğer toplumlardan ayıran temel toplumsal dinamikleriyle gelmektedirler. Bu da onları orijinal küteller olarak değerlendirmeyi gerektirmektedir. Ayrıca Anadolu’ya yerleşme sürecinde Türkmenler yoğun bir konargöçer hayat yaşamıştır. Genellikle Türkmenler şehir dışını mesken tutmaya çalışmış, böylece taşrada tasavvufi cereyanların etkisinde kalmışlardır. Özellikle Moğol saldırılarıyla beraber başlayan süreç, Anadolu’da yarı göçer yaşayan mutasavvıf bir Türk tipinin ortaya çıkmasıyla neticelenmiştir.

Akün, Anadolu’daki Türkçe yazılı edebiyatın serüveni için şunları söylemektedir: “Orta Asya ve özellikle Horasan sahasından Türkmen şeyh ve dervişleri de bu çağda akın akın Anadolu’ya gelirler. Büyük merkezlerde Farsça bilen şehir halkına aynı dille hitap eden eserler yanında tasavvuf fikriyatını geniş halk tabakasına yaymak şevkiyle yazılan dinî ve tasavvufî eserlerde Oğuz Türkçesi edebiyat ve yazı dili hüviyetiyle kendini göstermeye başlar. Böylece XIII. asrın ilk yarısı içinde, doğrudan doğruya Farsça bilmeyen bir kitleyi irşâd gayesini güden Türkçe dinî-tasavvufî bir edebiyatın doğuşuna şahit olunur (1994: 393).” Akün, Anadolu’daki ilk

Türkçe edebiyata katkılarını kanıtlamak amacıyla Ahmed Fakih’i özellikle “Horasanlı” olarak vurgulayarak vermiştir.

Türkler, yoğun Oğuz kütelleri halinde Anadolu’ya gelişlerinden sonra uzun bir süre siyasî birliklerini sağlayamamıştır. Beylik kurma pratiğiyle Anadolu’da ayakta kalmaya çalışan bu gruplar, XIII. yüzyılın ikinci yarısından itibaren Anadolu’da tekrar beylik kurma sürecine girmişlerdir. Bu süreç Türkçenin yazılı hale gelmesi için yeni fırsatlar doğurmuştur. “Her biri kendi bölgesinde yönetimi elinde bulunduran bu Türkmen beyleri, şâir ve yazarları Türkçe telif ve tercüme eser vermeye teşvik etmişlerdir (Günşen, 2003: 4).”

XIII. yüzyılın sonlarına doğru tarihler 15 Mayıs 1277’yi gösterirken Karamanoğlu Mehmet Bey tarafından “Hiç kes ba’de’l-yevm der-dîvân ü dergâh ü bârgâh ü meclîs ü meydân cüz be-zebân-ı Türkî sühan ne-gûyed (Özkan, 2014: 58)¹³” şeklinde hazırlanmış bir fermanla devlet yönetiminde ilk kez yazılı bir emirle Türkçenin kullanılması şuurlu bir şekilde emredilmiştir. Türk dili ve milletinin varlığını tarih sahnesinde kesintisiz olarak sürdürebilmesinde Türk diline verdiği destekle öne çıkan Karamanoğlu Mehmet Bey’in katkısı mühimdir (Maden, 2016: 55). Ancak böyle bir fermanın orijinalinin bile Farsça yazılmış olması, Farsçanın Anadolu’daki bürokratik düzen içinde kullanılma düzeyini göstermektedir. Bu yüzyılda Türkçenin kullanılmasına yönelik bütün pozitif yaklaşımlara rağmen Görkem’in “XIII. yüzyılda Anadolu’da resmî yazı dili olarak Farsça kullanılıyordu (Görkem, 2001: 2).” ifadesi, önemli bir gerçek olarak ortada durmaktadır. Ayrıca Arapça ve Farsçanın yoğun bir şekilde bilim ve edebiyatta kullanılıyor olması, sarayları adeta bu dillerin birer “atölye”si haline getirmiştir (Akün, 1994: 391).

Anadolu’nun sosyal durumu ile ilgili olarak Günşen’in şu ifadeleri o dönemdeki

¹³ Türkçeye tercümesi: *Şimden girü hiç kimesne kapuda ve dîvânda ve mecâlîs ve seyrânda Türkî dilinden gayrı dil söylemeye* (Maden, 2016: 55).

içler acısı durumu göstermektedir: “Gerçekten Yûnus Emre'nin yaşadığı yıllarda Anadolu ve Anadolu insanı, bir taraftan Moğol saldırı ve yağmalarıyla, diğer yandan içerde taht kavgalarının sebep olduğu otorite boşluğuyla tam bir siyasî karışıklık ve sosyal çalkantılar içindedir. XIII. yüzyılın son yarısındaki Anadolu tarihini kendi görgü ve izlenimlerine dayanarak yazan Aksarâyî'nin, “Anadolu gerçi garîblere melce' ve râhat ve istirahat yeridir, ama bizzât kendisi günü aç geçen bir sevgilidir.” sözleri, Anadolu'nun bu yüzyıllardaki içler acısı hâlini çok güzel ifade etmektedir (2003: 4).”

Yüzyılın önemli şairlerinden Yûnus Emre de devrindeki sosyal ve siyasal aksaklıklara çeşitli mısralarında işaret etmiştir: “Dânişmend okur dutmaz dervîş yolın gözetmez / Bu halk öğüt iştmez ne sarp zamân olisar (Akdemir & Kavruk, 2012: 117). Buradan Yûnus'un kendi toplumunu “öğüt iştmez” olarak nitelemesi, içinde yaşadığı toplumla ilgili memnuniyetsizliğini göstermektedir. Bu ifade, kişinin ya da toplumun yaptığı hata, günah ve kabahatler üzerine yapılan nasihat ve uyarılara kulak asmadığı, kimseyi dinlemediği anlamına gelmektedir. Öyleyse Yûnus'un mısralarından hareketle bu sıralarda Anadolu'da sadece maddi olarak değil, manevi olarak da çöküntü içinde yaşayan bir Türk tipinden bahsetmek mümkündür. Yûnus Emre, her ne kadar “Türk”le ilgili bu mısralardaki olumsuz fikirlere sahipse de Türk diliyle yazmaktan bir an olsa bile geri durmamış, şuurlu bir şekilde bir dil işçisi olarak mücadelesine devam etmiştir.

Yûnus Emre'nin Türkçesi ile ilgili olarak Günşen'in ifadeleri, onun kullanmış olduğu Arapça ve Farsça kelimelerin adeta millî dil içerisinde eridiğine işaret etmektedir: “Eski Anadolu Türkçesi döneminde ortak İslâm medeniyetinin tabii bir sonucu olarak Türkçeye Arapça ve Farsçadan birçok kelime girmiştir. Bu tür kelimeler Yûnus Emre'nin söz dağarcığında da mevcuttur. Ancak Yûnus'ta

yabancı asıllı kelimeler, hiçbir zaman aşırıya kaçmamıştır. O, bugün halkın bilip kullandığı, büyük oranda Türk hançeresi ve Türkçenin ahengine uydurulmuş Arapça, Farsça kelimeleri kullanmıştır (2003: 6)” Bu ifadeler, şairin halka mal olmuş yabancı kelimeleri kullanmaktan çekinmediğini gösterirken yabancı kelimelerin ne kadar Türk dilinin içine nüfuz ettiğini göstermektedir. Öyleyse saraylarda konuşulan veya kullanılan Arapça ve Farsça, saray ya da devlet idaresi ile sınırlı kalmamış, taşradaki halkın diline nüfuz edecek kadar etkili olmuştur.

XIII. yüzyılın şair ve mutasavvıflarından olan Elvân Çelebi'nin şu ifadeleri, Türkçe ile ilgili söylenmiş övgü ifadeleridir:

“Hulefâ kopdı hem niçe abdâl

Görmedi bunların gibi meh ü sâl

Dili Türkçe tolu ki ya'nî pür

İşk ü şevk ü muhabbet u ikbâl (Ocak, 1996: 201)¹⁴

Burada bahsi geçen Türklerin şimdiye kadar görülmemiş üstün niteliklere sahip olduğuna ve bu toplumun içinde aşk, şevk, sevgi ve mutluluk olan Türkçeyi kullandığına vurgu yapılmıştır.

XIII. ve XIV. yüzyıllarda yaşamış olan Âşık Paşa, halkın karşısına Türk dili ile çıkmıştır. “(Âşık Paşa) sadece Türk dilini bilen geniş halk kütlesine hitap etmek için *Garîbnâme*'yi Türkçe yazmıştır. Eserin Farsça mukaddimesinde “Türlere hak yolunu göstermek, tasavvufun inceliğini anlatmak, yanlış yollara gitmelerini menetmek” için bu eseri Türkçe yazdığını açıklamaktadır. Eretnaoğulları ve Kâdı Burhâneddîn zamanında Orta Anadolu'da devlet dili Farsça idi (Demirel, 1996: 203).” Bu dönemde Âşık Paşa, çevredeki Türkçe ile ilgili negatif algının farkındadır¹⁵.

¹⁴ Manzumenin günümüz Türkçesi: (Bu dönemde) halifeler ve hem de nice abdâl ortaya çıktı. Ay ve yıl, bunlar gibi (kimse-leri) görmedi. (Öyle ki, bunların) dili Türkçe (ile) dolu idi. Yani, (bunların dili) aşk, şevk, muhabbet ve güzel talih dolu (idi).

¹⁵ “Gerçi kim söylendi bunda Türk dili İlle ma'lûm oldu ma'nâ menzili

Ahmed Cevdet Paşa, *Garîbnâme*'deki bu ifadelerinden hareketle Âşık Paşa'nın "oldukça üzgün" olduğunu belirtmiştir. Yüzde seksen beş, doksanı Türkmenlerden oluşan Anadolu'nun Türkçeye kayıtsız kalması, gerçekten içler acısı bir durumdur (Keskin, 2001: 45-46).

XIV. yüzyıl Türkçe açısından Anadolu'da atımların olduğu bir yüzyıldır. *Süheyl ü Nevbahâr* (1350) adlı mesnevi, İzzeddîn Ahmed (ilk bin beyit) ve Hoca Mes'ûd tarafından tercüme edilmiş bir eserdir. "İzzeddîn Ahmed, *Süheyl ü Nevbahâr*'da halkın Türkçeye olan eğilimini şu mısralarla anlatmıştır:

Cihânda bugün resm eyle gider

Ki ögüş kişi Türkîye meylider

Bu hikmetdürür kişi ger eyleye

Ki dilince her kavim ile söyleye (Levend, 1960: 8)¹⁶ Bu ifadeler, Anadolu'da halkın büyük bir kısmının bu dönemde Türk olduğuna işaret etmektedir. Bu yüzden şairler, Türklerin karışmasına Türkçe yazarak çıkmışlardır.

Hoca Mes'ûd, aynı eserde (Dilçin, 1991) Türkçe yazmayı zor ve meşakkatli bir işlem olarak sunmuştur¹⁷. Ayrıca şair, "Bu arada özrüm hemîn nenkdürür" şeklindeki Türk dili ile ilgili ön kabulüne ve eserin sonunda;

"Bu bir nice beyti düzünce benüm

Çün bilesin cümle yol menzillerin

Yirmegil sen Türk ü Tâcik dillerin

Kamu dilde var idi zabt ü usûl

Bunlara düşmüş idi cümle ukûl

Türk diline kimesne bakmaz idi

Türklere hergiz gönül akmaz idi

Türk dahi bilmez idi ol dilleri

İnce yolu ol ulu menzilleri (Levend, 1960: 8)"

¹⁶ Manzumenin günümüz Türkçesine çevrilişi: *Bugün dünyada usul öyle gitmektedir ki, çok kişi Türkçeye meylletmektedir. Eğer kişi, her toplulukla kendi dili ile söyleşirse (bu durum) hikmet gereğidir.*

¹⁷ "Bu bir nice beyti düzünce benüm

Hacâletden eridi yarı tenüm

Ki bir ehl kişi eger okuya

Rekîkini anlaya ve kakıya

Diye hiç terkîb bilmez imiş

Söz içinde tertîb bilmez imiş (Ungan, 2008: 307)." "Mısraların açıklaması: *Bu kadar beyti yazınca anlayan bir kişi çıkar da bu eserde niye hiç tamlama kullanılmamış, "Bu şair hiç yazıyı düzene sokmayı bilmiyor." diyerek bende kusur bulur korkusu ile utancımдан tenimin yarısı eridi.*"

Hacâletden eridi yarı tenüm" ifadelerine yer vermiştir (Levend, 1984: 618-19). Bu ifadelerde şairin okuyucudan özür dilemesi, Türk dilinin geniş anlamlar içermemesi (detaylı izahat için yeteri kadar içeriğe, kelime hazinesine vs.ye sahip olmaması), bu dille şiir yazmanın şairi oldukça fazla yorduğuna işaret edilmiştir.

XIV. yüzyılda Azîz b. Erdeşîr-i Esterâbâdî (ö. 1398'den sonra), Kadı Burhâneddîn'in emriyle *Bezm ü Rezm* adlı tarih eserini yazmıştır. Önce eseri Arapça yazmayı dilemiştir. Fakat halkın Farsçaya meyli ve devlet dairelerinde bütün resmî yazıların Farsça ile yazılıyor olması sebebiyle eserini Farsça yazdığını şu şekilde ifade etmiştir: "Satacak malı olmadığını söyleyen, söyleyecek sözü bulunmadığını itiraf eden bendeniz, işin başlarında Hazreti Sultan (Kâdı Burhâneddîn) tarafından bu eserin yazılması ve onun övgüye değer işlerinin anlatılması için görevlendirildiğim zaman onu Arapça yazmak istedim. Fakat Rum ülkelerinde yaşayan halkın çoğunun Fars diline meyilli olması ve ona itibar etmesi, o belde sakinlerinin büyük bir kısmının Derî (Fars) dilini konuşup anlaması, mektupların, muhasebe işlerinin, defterlerin ve diğer hükümlerin tamamının bu dilde kaleme alınması, herkesin aklının Fars nazmı ve nesriyle meşgul olması bizi Farsça yazmaya yöneltti (Özkan, 2014: 57).¹⁸ Oysaki Hoca Mes'ûd, daha önce belirtildiği gibi "Ki ögüş kişi Türkîye meylider" ifadelerini kullanmıştı. Öyle anlaşılıyor ki, aynı yüzyıla tanıklık eden iki kişinin bu husustaki yargıları birbiriyile çelişmektedir. Bu örneklerde fark edildiği gibi şair ve yazarların yaşadığı yerler, meselelere yaklaşım biçimleri, hangi pencereden hayatı inceledikleri gibi sebepler, yapılan tespitlerin birbirinden farklı ya da birbiriyle çelişkili olmasına sebep olmaktadır.

Şeyhoğlu Mustafa 1387'de tamamladığı *Hûrşîd-nâme* isimli eserinde; "Ve lîkin Rûm iliniün kavmi yek-ser

¹⁸ Ayrıca detaylı bilgi için bkz. Yazıcı, Tahsin. (1995). "Esterâbâdî, Azîz b. Erdeşîr". TDVİA. c. XI. s. 438. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı.

İngup Türk dilini söyleşür

Dirüm ben söylesem âkil bulunca

Sözi her kavm ile dillü dilince (Ayan, 1979; Akt.: Ungan, 2008: 305)¹⁹ diyerek Anadolu'nun Türkleştiğini ve Türk diliyle söylemenin daha doğru olacağını beyan etmiştir.

Kaygusuz Abdâl (ö. 1444), *Gülîstân* adlı eserinde Tanrı'yı, Cebrâil'i ve Hz. Âdem'i Türkçe konuşturmuştur²⁰. Bu ifadeler, Kaygusuz'un Türkçeyi ön plana çekme gayretine işaret etmektedir. Burada *Tanrı, Cebrâil, uçmag* gibi dinî kavramların kullanılması, Anadolu'daki gündelik hayata ağırlıklı olarak dinî bir kisveyle girmiş olan Arapçanın karşısına Türkçeyi çıkarma gayretini göstermektedir.

Kaygusuz Abdâl, *Dil-güşâ* isimli eserinde aşağıdaki ifadelerle sadece Türkçeyi bildiğini ve ısrarla bu dili kullandığını belirtmiştir: "Biz dillerde Türk dilin bilürüz, gün doğacak 'irte oldı' dirüz; tolanacak 'gice oldı' dirüz. Sunun geldüğünden yana 'yukarı' dirüz; gitudüğünden yana 'aşagı' dirüz. Türk dilünce hemân bu kadar bilürüz." (...) Kaygusuz yine "Ey dervîş "mî-dânî mî-dânî"²¹ dir durursun. Sen hiç Türkîce bilmez misin?" diyerek Türkçe konusundaki duyarlılığını ortaya koyuyor (Güzel, 1987: 96; Akt.: Görkem, 2001: 9)" Yine aynı eserinde Abdâl, "biz dil-

lerden Türk dilin biliriz, bu dil dünya durdukça duracaktır ve bu dili herkes öğrenecektir (Ungan, 2008: 311)" şeklindeki düşüncelerini beyan etmiştir.

Kaygusuz'un Türkçe için bu denli şurlu bir şekildeki duruşuna karşılık, Le'âlî ile Sarıca Kemal'in aynı düşüncede olmadıkları anlaşılmaktadır. XV. asır şairlerinden Tokathî Le'âlî, Mesîhî'ye hitaben şu mısraları söylemiştir:

"Mesîhî gökden insen sana yer yok

Yüri var gel Arabdan yâ Acemden (Levend, 1960: 14)" Anlaşıldığı kadarıyla bu yüzyılda Acem yazını o kadar ön plandadır ki, Mesîhî gökten inse bile Acem'den gelmek kadar prestijli değildir.

Yine Le'âlî, *Lâtîfî Tezkiresi*'nde kayıtlı bir manzumesinde Fatih Sultan Mehmet zamanında Osmanlı sarayında itibarlı olmak isteyen bir kişinin Arap ya da Acem tarafından gelmesi gerektiğini belirtmiştir:

"Olmak istersen i'tibâra mahâl

Ya Arab'dan yâhut Acem'den gel (Köksal, t.y.)" Bu ifadeler, Le'âlî gibi bir Acem şairinin gözüyle XV. yüzyılda Osmanlı sarayında hem Türkçenin hem de Türk olmanın pek de itibarlı olmadığına işaret etmektedir.

XV. yüzyılın Anadolu şairlerinden biri olan Sarıca Kemal Türkçe için;

"Bu Türkî dil be-gâyet sert dildür

Söz ehli işbu dilden key hacîldür" ifadelerini kullanmıştır. Bu ifadelerle "...dilin sanat dili olarak gelişmediğini, bu yüzden de şair ve yazarların bu dili kullanmakta hem zorluk çektiklerini hem de utandıklarını dile getirmiştir (Ungan, 2008: 308)." Sarıca Kemal bu ifadelerle kendince Türk ve Türkçe ile ilgili negatif bir tespit yapmaktadır.

Avnî mahlasıyla şiirler yazan Fatih Sultan Mehmet bir beyitte Türk'ü içki içen, ardından katliam ve yağma yapan bir tip olarak işlemiştir²². Bu yaklaşım yine bu yüzyılın

¹⁹ Velâkin, Rum-ili kavmi baştanbaşa itaat edip Türk dilini konuşmaktadır. Ben akıllı kişi bulunca her topluluk ile onun diliyle konuşurum.

²⁰ "Cenâb-ı Hak Cebrâil Aleyhisselâma: 'Yâ Cebrâil, Âdem'e git, Türk diliyle ona söyle, hemen Cennet'i terk etsin'. Cebrail de Hz. Âdem'e Allah'ın emrini Türk diliyle bildirir. Neticede Hz. Âdem Cennet'ten ayrılır.

Hak buyırdı Cebrâ'il'e var didi

Âdem'i cennet içinden sür didi

Geldi Cebrâ'il Âdem'e söyledi

Hak buyrugunu âyân eyledi

Cebrâ'il didi, çıkıgil Uçmag'dan Âdem

Tanrı'nın buyruğu budur is bu dem

Nice ki söyledi Âdem gitmedi

Cebrâ'il'in sözünü işitmedi

Türk dilin Tanrı buyurdu Cebrâ'il

Türk dilince söylegil dur git diğil

Türk dilince Cebrâ'il hey dur, didi

Duru-gel Uçmag'ın terkin ur didi (Güzel, 1981: 191-192)."

²¹ *Biliyorsun, biliyorsun.*

²² "Gör ol Türk-i Hitây'ı nûş kılmış câm-ı sahbâyı / Salar dil mülketine türktâz-ı katl ü yagmayı" (Avnî- Kaçalın, 2004)

büyük şairlerinden olan Ahmed Paşa'nın yaklaşımına oldukça yakındır²³. Divan edebiyatının Adlî mahlûslı şairi II. Bâyezîd (1442-1512), Türkler hakkında pek olumlu bir düşünceye sahip değildir:

"Değme Etrâk ne bilsün gam-ı aşkı Adlî

Sırr-ı aşk anlamağa haylice idrâk gerek (Eyüboğlu, 1991: 86; Akt.: Görkem, 2001: 6). Burada sıradan Türklerin aşk acısından anlamadığı, bunu anlamak için oldukça fazla idrake sahip olmak gerektiği, bunun da Türklerde olmadığı belirtilmiştir.

XV. yüzyıl şairlerinden Devletoğlu Yûsuf, *Vikâye* adlı eserinin mukaddimesinde Türkçe ile ilgili düşüncelerini dile getirmiştir²⁴. Buna göre şair, öncelikle kendisinin Türkçe manzum bir kitap yazdığı için kınanmasını okuyucudan talep etmiştir. Kendisinden önce ilmiyle amel eden nice büyük âlim ve kâmilin yetiştiğini ve Türkçe telif eserler yazdıklarını, onların da Türkçe yazdıkları için özürlerini beyan ettiğini belirtmiştir. Ama onların gayelerinin insanların iyiliği olduğunu, bu yüzden bu eserleri yazdıklarını, böylece mana güzeline yüzünden örtüyü kaldırdıklarını, gören kişilerin de gördükleri güzeli inkâr etmediğini belirtmiştir. Buradan aslında Türkçe yazılmış edebî ve estetik değeri yüksek birçok eserin yazıldığı, bu kitapları okuyanların bu gerçeği inkâr etmediğini beyan etmiştir.

Eserin başka bir yerinde yine aynı şair

²³ "Yâ Rab bu Türk-i mest nice ceng-cüydür / Kim tîri anberin durur onun kemânı misk

Her gamze bir hadeng ile bin cân eder şikâr / Çıksa şikâr-gâhına ol Türk-i gamze-gâr (Ahmed Paşa- Tarlan, 1992)

²⁴ "Dinle imdi Türkî bir manzûm kitâb

İtdigümçün siz bana itmen itâb

İy nice gördük ulu âlimleri

İlmiyle âmil ü kâmilleri

Türk dilince bunca te'lif itdiler

Ol (ki) maksûddur ânu gözetdiler

Özrini hem anda kıldılar beyân

Hayr-ı nâs olmak dilediler hemân

Ya'nî kim çok düzdiler Türkçe kitâb

Ma'nî yüzünden götürdiler nikâb

Kimse ânu görüp inkâr itmedi

Hem idenler dahi hiç ar itmedi (Levend, 1960: 9).

konuyla ilgili fikirlerine yer vermiştir²⁵. Buna göre şair, eserini Türkçe yazdığını, âlimlerin Türkçeden ürktüğünü, asıl önemli olan şeyin mana olduğunu, Türkçe yazınca mananın kaybolmayacağını, nitekim müderris, muhaddis ve müfessirlerin derslerini Türkçe verdiğini, Ebu Hanife'nin isteyenin Farsça Kur'ân'ı namazda okuyabileceğine hükmettiğini, bu yüzden Türkçe yazılan eserlerde istenen manaların rahatlıkla verilebileceğini belirtmiştir.

Son olarak burada XV. yüzyılın birinci yarısında uzun bir süre Osmanlı hükümdarlığı yapmış olan II. Murad devrinde yazılmış iki fıkıh kitabının müellifinin eserde Türkçe yazdığı için özür dilediğini belirtmekte fayda vardır (Şentürk & Kartal, 2009: 204).

B. SONUÇ

Bu çalışmada özellikle Anadolu'da Türk varlığının hissedilmeye başladığı dönemden XVI. yüzyılın başına kadar geçen süre zarfında "Türk, Türkçe" kavramlarıyla ilgili olumlu ve olumsuz ifade ve yaklaşımlar tespit edilmiştir. Bunlardan hareketle bu dönem ve coğrafyadaki Türk ve Türkçe imajına ulaşılmıştır. Konuyla ilgili olan şu hususlar önem arz etmektedir:

XIII-XVI. asırda bazı devlet adamları doğrudan Türkçeyi koruma yolunu seçmişlerdir. Bundan dolayı bazı şair ve yazarlar, Türkçe eserler yazma hususunda teşvik görmüştür. Dolayısıyla teşvikler yoluyla şairler Türk diliyle eser yazmaya zorlanmıştır. Ayrıca tarikat büyüklerinin halkı irşat için Türkçe yazıp konuşması, Türkçeyi pozitif olarak etkilemiştir. Şairler, Türkçe eser vermekle mensu-

²⁵ "Bu kitâbun dahı lafzı Türkîdür

Kendünden âlimleri ürküdür

Lik çün ma'nî-durur maksûd hemân

Türki dilince n'ola olmaz ziyân

Türkîdür ders-i müderrisler ahı

Hem muhaddisler müfessirler dahı

Bû Hanîfe kim odur sâhib-usûl

Ma'nîdür Kur'ân didi bir kavle ol

Pârisîce Kur'ân'ı câyiz gördi pes

Kim namâzda okısan kulsan heves

Öyle olsa her ne dilce olsa ger

Lafz âlet ma'nî olur mu'teber (Ungan, 2008: 310)"

bu buldukları millete ilim yönünden hizmet etmek ve onların hayır dualarını alarak geleceğe bir isim bırakmak düşüncesini taşımıştır.

Bu dönemde çeşitli tercüme faaliyetleri yapılmıştır. Bunlardan bazıları Tatar ve Kırım Türkçesinden Anadolu Türkçesine yapılmış olan tercümeleerdir. Anadolu Türkçesine çeviri yapılması, burada konuşulan Türkçenin artık belli bir seviyeye ulaştığına işaret etmektedir. Ayrıca şairlik ya da yazarlığı meslek olarak icra eden bazı şahsiyetler, meslekî bir gayret olarak Türkçe yazmaya yönelmişlerdir.

Anadolu dışında Türk, Türkçe kavramları ile ilgili görüş beyan eden şahsiyetler olmuştur. IX. yüzyılda Câhız, Türkleri övmüş, XI. yüzyılda Kaşgarlı Mahmûd ise Türkçe eser yazmayı önemsemiştir. Ünlü Gazneli şair Minûçehr, Türk ve Oğuz kavramlarını bir arada kullanmış, Türkçeye önem verdiğini belli etmiştir. XII. yüzyıl şairlerinden Nizâmî ise Türkçeye itibar etmediğini ifade etmiştir. Fakat sonraki yüzyılın başında yaşayan Fahreddîn Mübârek Şâh'ın Türkçeyi övdüğü görülmüştür.

Mevlânâ Celâleddîn Rûmî, Sultan Velid ve Yûnus Emre'nin dönemlerinde Türkçe, Orta Anadolu halkının ana lisanı haline gelmiştir. Yûnus Emre, kendi döneminde Türkçe olarak hitap ettiği halkın öğüt dinlemediğine işaret ederken Elvân Çelebi de Türkçeyi aşk ve muhabbet dolu bir dil olarak tanıtmıştır.

Tasavvuf ve tarikat çevreleri için Türkçenin araçsallaştırılmış bir tarafı vardır. Dolayısıyla Türkçenin yazılı hayata geçmesinde Farsça bilmeyen halk kitlelerinin irşat edilmesi etkili olmuştur.

XIV. yüzyılda İzzeddîn Ahmed, *Sühyl ü Nevbahâr*'da Türkçeye genel olarak bir meylin olduğundan bahsetmiştir. Ancak aynı eserde Hoca Mes'ud, Türkçenin şiire uygun olmadığına vurgu yapmıştır. Öte yandan aynı yüzyılda İzzeddîn Ahmed'in yaklaşımına yakın bir şekilde Şeyhoğlu Mustafa *Hûrşîd-*

nâme'sinde Anadolu'nun Türkleştiğini pozitif bir bakış açısıyla ifade etmiştir.

Türk dili için önemli bir değer olan XV. yüzyıl şairlerinden Kaygusuz Abdâl'a göre Türk dili, Allah'ın ve meleklerin dilidir. Ayrıca o, okuyucuyu Türk dilini öğrenmeye teşvik etmiştir. Ancak bu yüzyılın Anadolu şairlerinden Sarıca Kemal, Türk dili için olumsuz düşünmektedir. Öte taraftan Türk ile ilgili olarak XV. yüzyılda Tokatlı Le'âlî, şair Mesîhî'ye Arap ve Acemin üstünlüğünü izaha kalkışmıştır. Ayrıca Divan edebiyatının Adlî mahlâslı şairi Sultan II. Bâyezid, Türkler ile ilgili negatif bir yaklaşım sergilemiştir. Bahsedilen bu şairler Türk diliyle eser yazmalarına rağmen Türkler ile ilgili negatif bir tavır içinde olmaları manidardır.

XV. yüzyıl şairlerinden Devletöğlü Yûsuf, *Vikâye* adlı eserin mukaddimesinde Türk diliyle yazdığı için kendisinin ayıplanmamasını, birçok âlimin Türk diliyle eser yazdığını, ancak âlimlerin bile kendisinin bu Türkçe eserinden çekindiğini, önemli olanın mânâ olduğunu, Türk dilinin müderrisler ve müfessirlerce kullanıldığını, Farsçanın namazda okunduğunu, bu yüzden Türk dilinin de okunabileceğini, çünkü lafzın alet, mânânın ise daha muteber olduğunu belirtmiştir.

Şairlik ya da yazarlığı meslek olarak yürüten bazı şahsiyetler, meslekî bir gayret olarak Türkçe yazmaya yönelmişlerdir. Böylece çeşitli meselelerde Türkçe düşünüş ortaya çıkmıştır. Bütün bunların ötesinde Osmanlı Devleti döneminde Türk dili, taşranın dili olmaktan çıkmış, merkezin dili hüviyetine bürünmüştür. Bu da Türk diline oldukça ileri derecede bir saygınlık kazandırmıştır.

XVI. yüzyıl şairi Nakşî Alî Akkirmânî, Türk dili ile ilgili pozitif düşünenlerdendir. Fuzûlî için ise Türk dili, nazma ve terkibe uymayan bir dildir. Sultan II. Murad devrinde yazılmış olan iki fıkıh kitabının müellifi Türkçe yazdıkları için okuyucudan özür dilemiştir. XVI. yüzyıl şairi Bâkî ile XVII. yüzyıl şairle-

rinden Nef'î, Nâbî ve Âşık Ömer ise Türk kavramına yer yer negatif bir bakış açısıyla işlemişlerdir.

Yazmış olduğu Türkçe eserlerle XV. yüzyılda en büyük hamleyi yapan büyük şair ve muharrir Alî Şîr Nevâî'nin bazen "Türk"ü taşralı olarak; "Türkâne"yi de kaba saba olarak değerlendirdiği, İsmet-i Buhârî'nin de bu görüşte olduğu tespit edilmiştir. Ancak Nevâî'nin Türkçe yazmış olduğu on'larca kitap, şairin Türk diline olan aşkın ve hayranlığının en büyük delilidir. Alî Şîr'in ifadelerini, kendi döneminde Türkler ile ilgili çevrenin bir tanımlaması ve bu hususun şair tarafından bir tespiti olarak düşünmek gerekir. Ancak asıl ilginç olan şey, daha sonraki yüzyıllarda XIX. yüzyıl paşalarından A. Vefik'in de "Türk"ü kaba, köylü olarak anlamlandırmış olmasıdır. XX. yüzyıla ulaşmış şairlerden Abdülhak Hâmid Tarhan ise "Türk"ü tavsif ederken terbiye sınırlarını maalesef aşmıştır.

Bütün bu gerekçelerin yanında Özkan ve Ungan'ın özellikle vurguladığı "Türkçecilik şuuru", Anadolu'da bu dönemde eser verilmesi için önemli bir etken olmuştur. Bu sebeplere bakıldığında aslında Türkçe eser verme ile ilgili negatif algı da fark edilecektir.

Sonuç itibariyle Anadolu'da ve Anadolu dışında geniş bir coğrafyaya yayılmış olan Türkler ve Türk dili ile ilgili çeşitli yüzyıllarda bir taraftan bir tespit öte taraftan şairlerin şahsi görüşü olarak içinde hem pozitif hem de negatif bir boyutu barındıran bir "Türk ve Türk dili" imajından bahsedilebilir. Bu imajın şair ve yazarların eserlerine yansımada Türklerin yaşam şekilleri, sosyal hayatları, diğer kültürel kodları, medeniyetleri ile yakından ya da uzaktan temas halinde olduğu diğer toplumlarla ilgisi vardır.

KAYNAKÇA

- Akdemir, Y. & Kavruk, H. (2012). Yûnus Emre'de Türkçe, *Turkish Studies International Periodical for the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic*, 7/ 3, 115-125.
- Akûn, Ö.F. (1994). Divan Edebiyatı, *TDVİA*, c. IX, (s. 389-427), İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.
- Akyüz, Kenan vd. (1990). *Fuzûlî Dîvânı*, Ankara: Akçağ Yayınları.
- Ayan, H. (1979). *Şeyhoğlu Mustafa, Hurşidnâme, (Hürşid ü Ferahsâd), İnceleme-Metin-Sözlük-Konu Dizini*. Erzurum: Atatürk Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları.
- Banguoğlu, T. (1995). *Türkçenin Grameri*, Ankara: TDK Yayınları.
- Baskın, S. (2012). *Memlûk Dönemi Türkçe Sözlüklerinin Yapısı*. Dede Korkut Türk Dili ve Edebiyatı Araştırmaları Dergisi. S. 1(1). s. 23-43.
- Bilgin, A. (2010). Yûnus Emre'nin Şiirlerinde Betimlemeler. (Düz. Ali Sözer). *I. Ulusal Yûnus Emre Sempozyumu "Yûnus Emre'yi Anlamaya Doğru" Bildiriler Kitabı* içinde (s. 151-166). T.C. Karaman Valiliği, İl Kültür Turizm Müdürlüğü Kültür Yayınları.
- Bulut, S. (2016). Bilge Kağan. (Ed. Maden, S.). *Geçmişten Günümüze Türkçeye Hizmet Edenler 1* içinde (s. 3-12). Ankara: Nobel Bilimsel Eserler.
- Bulut, S. (2016). Yûnus Emre. (Ed. Maden, S.). *Geçmişten Günümüze Türkçeye Hizmet Edenler 1* içinde (s. 61-71). Ankara: Nobel Bilimsel Eserler.
- Bulut, S. (2017). Asya Coğrafyasının Büyük Edibi Ali Şîr Nevâî'nin Hayatı, Edebi Kişiliği, Eserleri ve Türk Diline Katkıları. *Asya Studies. Akademik Sosyal Araştırmalar/Academic Social Studies*. Autumn. S. 1. s. 23-41.
- Demirel, M. (1996). Âşık Paşanın Elif-nâme'si ve Dil Özellikleri, *Bilig*, 3, 202-246.
- Dincel, Ö. (2016). Tonyukuk (Ed. Maden, S.). *Geçmişten Günümüze Türkçeye Hizmet Edenler 1* içinde (s. 13-15). Ankara: Nobel Bilimsel Eserler.
- Ercilasun, A.B. (2004). *Başlangıçtan Yirminci Yüzyıla Türk Dili Tarihi*, Ankara: Akçağ Yayınları.

- Ergin, M. (1986). *Orhun Abideleri*, İstanbul: Boğaziçi Yayınları.
- Eyüboğlu, İ.Z. (1991). *Alevî-Bektaşî Edebiyatı*. İstanbul: Der Yayınları.
- Görkem, İ. (2001). Selçuklu'dan Cumhuriyet'e: Halk Şâirlerinde Türkçe Sevgisi, *Türk Yurdu: Türkçe'ye Saygı Özel Sayısı*, 21 / 162-163, 155-161.
- Gülensoy, T. (2012). *Türkiye Türkologları ve Türk Diline Emek Verenler 1*. Ankara: Akçağ Yayınları.
- Gündoğan, A.O. (1997: Nisan). Bilim Dili Olarak Türkçe. *Bilim Dili Olarak Türkçe Paneli*, Erzurum: Atatürk Üniversitesi Türkiyat Enstitüsü.
- Güngör, E. (1990). *Tarihte Türkler*. İstanbul: Ötüken Yayınları.
- Günşen, A. (2003). Çağlar Üstü Kimliği ve Türkçesiyle Yunus Emre, *Türk Kültürü ve Hacı Bektaş Velî Araştırma Dergisi*, 28, 1-15.
- Güvenç, B. (1994). *Türk Kimliği: Kültür Tarihinin Kaynakları*. Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları.
- Güzel, A. (1987). *Kaygusuz Abdal, Dilgüşâ*. Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları.
- İnalcık, H. (2005). *Şair ve Patron: Patrimonyal Devlet ve Sanat Üzerinde Sosyolojik Bir İnceleme*. Ankara: Doğubatu.
- Kaçalin, M. S. (2004). *Avnî: Eş'âr*, İstanbul: Bilgisayar Sürümü.
- Kalpıklı, M. (1997). Osmanlı Edebî Metinlerine Göre Türklük ve Osmanlılık, *I. Tarih Kongresi*. Mersin Üniversitesi.
- Keskin, M. (2001). Türkçeci Bir Bilge Önder: Şeyh İbrahim Tennûrî, *Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 11, 39-60.
- Köksal, M. F. (Tarih yok). *Le'âlî (Müte'accem)*, <http://www.turkedebiyatiisimlersozlu.com> adresinden 18.07.2017 tarihinde erişildi.
- Küçük, S. (Tarih yok). *Bâkî Dîvânı-ekitap*, www.kulturturizm.gov.tr adresinden 18.07.2017 tarihinde erişildi.
- Köprülü, M. F. (1986). Türk Edebiyatında Âşık Tarzının Menşe' ve Tekâmülü Hakkında Bir Tecrübe [1331/1915], *Edebiyat Araştırmaları*. 2. Baskı, Ankara: Türk Tarih Kurumu, s.195-238.
- Levend, A.S. (1960). *Türk Dilinde Gelişme ve Sadeleşme Evreleri*, Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- Levend, A.S. (1984). *Divan Edebiyatı/Kelimeler ve Remizler, Mazmunlar ve Mefhumlar*, 4. Baskı, İstanbul: Enderun Kitabevi.
- Lugal, Necati; Akyüz Kenan (Çev.). (1994a). *Şehnâme I: Firdevsî*. İstanbul: Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları.
- Lugal, Necati (Çev.). (1994). *Şehnâme II: Firdevsî*. İstanbul: Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları.
- Maden, Sedat (Ed.) vd. (2016). *Geçmişten Günümüze Türkçeye Hizmet Edenler 1*. Ankara: Nobel Bilimsel Eserler.
- Maden, S. (2016). Karamanoğlu Mehmet Bey. (Ed. Maden, S.). *Geçmişten Günümüze Türkçeye Hizmet Edenler 1*. içinde (s. 54-56). Ankara: Nobel Bilimsel Eserler.
- Ocak, A.Y. (1995). Elvan Çelebi, *TDVİA. c. XI*, (s. 63-64), İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.
- Oktay, A. (2014). *Nâbî'nin Münşeât'ı: İnceleme-Metin*. Yayınlanmamış Doktora Tezi. Diyarbakır: Dicle Üniversitesi, Eğitim Bilimleri Enstitüsü.
- Önder, M. (1993). Karamanoğulları'nın Türk Dili Fermanındaki Gerçekler. *Türk Kültürü Dergisi*. Mayıs, Yıl: XXXI. S. 361. s. 272-277.
- Özkan, M. (2014). Türkçenin Anadolu'da Yazı Dili Olarak Gelişmesi, *Türkiyat Mecmuası*, 24, 53-73.

- Şentürk, A.A & Kartal, A. (2009). *Eski Türk Edebiyatı Tarihi*, İstanbul: Dergah Yayınları.
- Şeşen, R. (1993). *Câhız, TDVİA, c. VII*, (s. 20-24), İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.
- Tarlan, A.N. (1992). *Ahmed Paşa Divanı (Bilgisayar Sürümü)*, Ankara: Akçağ Yayınevi.
- Tuna, O.N. (1990). *Sümer ve Türk Dillerinin Tarihi İlgisi ile Türk Dilinin Yaşı Meselesi*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Tunç, M.Ş. (1943). *Halk Mefhumundan Ne Anlıyoruz? İnsan Ruhu Üzerinde Gezintiler*. İstanbul: Cumhuriyet Matbaası.
- Ulaş, A. H. (1998). *Nakşi Ali Akkırmani, Hayatı, Sanatı, Edebi Şahsiyeti ve Gavriyye Mesnevisi (Tenkitli Metin-İnceleme)*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Erzurum: Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Ungan, S. (2008). Türkçenin Yazı Dili Oluşum Sürecinde Karşılaştığı Bazı Tutumlar, *Dumlupınar Üniversitesi. Sosyal Bilimler Dergisi* (20), 299-316.
- URL-1: TDK Büyük Türkçe Sözlük. (Tarih yok). Akalın, Ş. H. vd. (Düz) <http://www.tdk.gov.tr> adresinden 23.03.2017 tarihinde erişildi.
- URL-2: TDK Atasözleri ve Deyimler Sözlüğü. (2009). Akalın, Ş. H. vd. (Düz.) <http://www.tdk.gov.tr> adresinden 13.07.2017 tarihinde erişildi.
- Vergin, N. (1991). Din ve Muhalif Olmak: Bir Halk Dini Olarak Alevilik. *Türkiye Günlüğü*. 17, Kış, s. 11-21.
- Yakut, E. (2017). XV. Yüzyıl Çağatay Sahası Türk Edebiyatı. (Ed. M. Akbaş). *Eski Türk Edebiyatı Ders Kitabı*. (s. 47-48). Mardin: Mardin Artuklu Üniversitesi Yayınları.
- Yavuz, K. (2010). XVI. Yüzyılın İlk Yarısında Türk Edebiyatı ve Yûnus Emre. (Düz. A. Sözer) *I. Ulusal Yûnus Emre Sempozyumu "Yûnus Emre'yi Anlamaya Doğru" Bildiriler Kitabı* içinde (s. 89-99). T.C. Karaman Valiliği, İl Kültür Turizm Müdürlüğü Kültür Yayınları.
- YAZICI, T. (1995). Esterâbâdî, Azîz b. Erdeşîr, *TDVİA. c. XI*, (s. 438), İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.